

Osztovits Szabolcs

KRUDY GYULA SZINDBÁD-TÖRTÉNETEINEK
VILÁGA

doktori értekezés

Szeged

1981

Tartalom:

Bevezetés	4
AZ ÉLETTÉRZÉS ÖSSZETEVŐI A 10-ES ÉVEK SZINDBÁD-TÖRTÉNETKIBEN	11
1. Az önmagába zárt individuum	11
2. Játék, szerep, szerepválság	15
3. Otthontalanság-érzet	20
4. Állandóság és változás - idő-problémák	22
5. Értékproblémák és feloldási kísérletek	28
5.1. Mitosz	28
5.2. Mult	31
6. Lehetőség a kiteljesedésre: a szerelem	34
7. Félelem, szorongás, halál	40
8. Törtség-érzet és életszeretet	45
ELZÁRKÓZÁS ÉS GROTESZK - A "SZINDBÁD MEGTÉRÉSE" NOVELLÁI	50
SZÁMVETÉSIGÉNY ÉS TÁRGYIASSÁG AZ UTOLSÓ SZINDBÁD-NOVELLÁKBAN	67
PURGATÓRIUM	75
Jegyzetek	84

Bevezetés

Hatalmas a Krudy-életmű. A Krudy-filológia adatai szerint 14 éves korában jelenik meg első elbeszélése, három év múlva már 90 elbeszélést publikált; a magyar irodalom legtermékenyebb írója, többet írt, mint Jókai vagy Mikszáth. Belső igény vagy külső kényszer a felduzzadás oka? - bizonyára mindkettő.

Ismert tényeket rögzítettünk, de úgy gondoljuk, hogy ezt az alapvető megállapítást állandóan szem előtt kell tartani, mert nélküle minden Krudy-írás tévutakra, zsákutcába jut. Az életmű nagyságának megszivlelendő konzekvenciái vannak. Befogható és befogadható-e ez az óriási életműfolyam az olvasó, az értelmező számára, nem lép-e túl - mennyiségénél fogva - a befogadás lehetőségén? A kérdés - teoretikus jellege ellenére - gyakorlati, mondhatnánk, emberi, s jogos Barta András igénye, amit több évtizedes kutatómunkája hitelesít, hogy határt kell szabni e határtalan életműnek.¹

Az állandóan új művekkel gazdagodó Krudy-életmű a maga folyamatában a 19. század végétől a 30-as évek elejéig tart. Magyar irodalmi párhuzamokat tekintve a kései Jókai, Mikszáth, majd Ady és a Nyugat következik, hogy csak a legnagyobbakat, a meghatározó erejűeket tekintsük, a művészi pá-

lya végén a kiteljesedő Babits, Kosztolányi és József Attila munkássága fut párhuzamosan. Gondolkodására, alkotóművészetére hathatott a Nyugat első nemzedékét meghatározó és befolyásoló Schopenhauer és Nietzsche, Bergson és Freud és a magyar irodalomra a Krudy-életmű végén ható és tudatosuló egzisztencializmus. Hathatott, mert erős, számba nem vehetetlen szellemi háttérként ott húzódik a magyar irodalom s így az életmű mögött is. Munkásságának ideje a stílusrobbanások kora: későromantika, újromantika, realizmus, naturalizmus, impresszionizmus, szimbolizmus, szecesszió, szürrealizmus, új tárgyiasság - a Krudy-irodalomban használt terminusokat vettük számba.

Egy hatalmas életmű, amely az irodalmi változások legintenzívebb korában alakul, formálódik. A kérdésre, hol a helye Krudynak ebben a folyamatban, a Krudy-irodalom kevés segítséget ad.

Az egyik elterjedt, határozottan vallott vélemény: a Krudy-életmű bemérhetetlen, egyedi jelenség a magyar irodalomban. A Krudy-filológia első nagy teljesítményének, Kelemen László disszertációjának is ez a vélemény adja meg alaphangját: "Magányos művész. Elődje nincs és nincs utódja sem. Dekadens és impresszionista: olyan mélyen, mint talán egyetlen kortársa sem, a századforduló kavargó, tulfutott légkörében."² Hatvány Lajos is hasonlóan vall: "Ő egyetlen és páratlan és tökéletlen senki rokona. Figurák kitalálója, világ elmondója, szavak rajongója, melyek mindegyikén rajta van a Krudy-jegy,

s amelyekből a Krudy-orkeszter külön hangszerelése pajzánkodik és szomorkodik elő."³ Sőtér István Krudy-pályaképében is az író magányosságát jelzi: "Kései, magányos jelenség Krudy Gyula és életműve is." A magyar irodalomban való társtalanságáról, az okokról ezt írja: "Krudy helyét éppoly kevésbé jellemlhetjük ki a Nyugat soraiban, mint korának bármiféle áramlata vagy csoportosulása oldalán. Pedig témái gyakorta érintkeznek nagy kortársai témáival is. Csakhogy Krudy egészen másféleképp ír a dzsentri-ről, mint Móricz, és másféleképp, mint Babits a Halálfiában. Krudy másféle szemmel nézi Pest éjszakai életét, mint Kosztolányi, és másféle lírával zengi a magyar tájat, mint Juhász Gyula vagy Tóth Árpád. Krudyt ott találjuk azoknál az éjszakai asztaloknál, melyeknél Ady is banyázik - de maga a Krudy-életmű Adyra nem ad visszhangot. És Móriczra, Babitsra, Szabó Dezsőre sem... Kaffka Margittól is nagy távolságok választják el. Kortársai közt senkit sem említhetnénk, akivel Krudyt közös harci-eszmei célok vagy művészi ars-poétikai elvek egybefűznének."⁴ Sőtér gondolatmenetét és érvelését veszi át Czine Mihály is A magyar irodalom története 5. kötetében.⁵ Krudy beskatulyázhatatlanságáról írt Hajdu Ráfi Gábor is "A rosszul olvasott Krudy Gyula" című írásában.⁶ E megállapítások erősen vitatható voltát abban látjuk, hogy az önelvűség és önértékűség esztétikai tételét az értékelés szintjén Krudy javára vagy kárára abszolutizálják, s érthetetlen okból csak Krudyra tartják jellemzőnek. Ilyen módon behelyezhetetlen az irodalomtörténetbe az író, de kortársai is. Másrészt - elsősorban Sőtér és Czine - a be-

mérhetőség és érintkezés igen szűk és szegényes szempontjait adják meg. Kérdéses az is, hogy a kérdésfelvetés azonosságához, hasonlóságához hozzátartozik-e a válaszok azonossága és hasonlósága is.

Elterjedt és komolyan beivódott a Krudy-szakirodalomba az író romantikus voltáról vallott nézet. Történeti kategóriaként értelmezve ez Krudy visszautalását jelenti a 19. századi irodalomba, és megkésettségének konstatálását.⁷ Vargha Kálmán nyíltan kimondja Krudy késettségét: "Krudy nem azért maradt ki a Nyugat-mozgalom gátakat szakító, eleven áramlatának sodrából, mert mellőzték a Nyugat körében, ...hanem azért, mert egész írói habitusa, szemlélete, ízlése, stílusa inkább kötődött a Nyugat-ot megelőző korhoz, a századforduló irodalmához. Ő annak a sokszínű irányzatnak, ízlésnek volt kimagasló alakja, amelyet a Nyugat már alig, de sokkal inkább a Hét reprezentált."⁸ Katona Béla, aki a pályakezdő Krudy munkásságának feltérképezésében és megismertetésében végzett nagy munkát,⁹ az író elődjéhez való kötődésének bemutatása után Krudy továbblépésének és fejlődésének tényét is jelzi: "Szinte bizonyos, hogy kortársai között ő kapcsolódott a legtöbb szállal irodalmunk 19. századi hagyományaihoz, Jókai és Mikszáth örökségéhez... S különös módon művészetét mégis egyre modernebbnek érezzük, s ma már nem tűnik tulságosan merésznek az az állítás, hogy a századelő magyar irodalmában ő tette a legnagyobb lépéseket a modern próza útján."¹⁰ Határozott és logikus Szabó Ede okfejtése, amelyben végső soron az életmű történeti fejlődésének vizsgálatát

sürgeti: "Krudyt nem skatulyázhatjuk be a századfordulóba - bármily kényelmes megoldás volna is -, hiszen nemcsak tul-élte, de íróként is túlnőtt rajta!... Még életében átlépett a félmultból a jövőbe, sok vonatkozásban tuljutva a Nyugat prózájának eredményein."¹¹

Térjünk vissza legelső megállapításunkhoz: hatalmas életműről van szó. A Krudy-irodalom abszolutizáló, az egész életművet statikus egységnek felfogó és úgy jellemző értékelései láttán jogosan vetődhet fel az a kérdés, amit Németh G. Béla Mikszáth kapcsán tett fel: "Lehet-e azonban egy életművet, kivált ha az viszonylag hosszú és változatos történeti szellemiségű alkotó idő termése és sokfajta alkotás összessége, egységként jellemezni? Szoktuk ezt tenni, mindenestre... Kisért ilyenkor azonban az a veszély, hogy valamely "főműként" tekintett alkotáshoz, alkotáscsoporthoz vezető utnak, illetőleg ezek elhalványulásának, megfigyatozásának részmozzanataiként kezeljük az életmű többi darabját. Ok számtalan író esetében, főleg az un. egykönyvűekében van is ilyen csucsfejleményre összpontosító eljárásra. Számtalanszor azonban, s éppen a nagyok esetében, a művek esztétikai önelvűségén, művészi jelentéstartalmain és jelentésmódjain ejtünk csorbát az ilyen eljárással. Kereszteznünk kell tehát az egységes életmű-karakterisztikát az egyes művek és műcsoportok saját egyediségű külön rajzával. A tehetség sorsának kérdéseit is könnyen félreérthetjük enélkül, a tehetség fogyatozásáról szólván ott, hol pedig az alanyi készség és a tárgyí követelmények egybevágásának megváltozásáról van szó."¹²

Kétségtelen, hogy az egyre gazdagodó Krudy-irodalom fel tud már mutatni komoly eredményeket. Bori Imre monográfiája, Szauder József tanulmányai, Fábri Anna figyelemreméltó könyve, Kemény Gábor stilisztikai tanulmánya a további Krudy-kutatás nélkülözhetetlen pillérei.

A dolgozatban a Szindbád-novellákat, történeteket választottuk vizsgálódásunk tárgyának. Lehet-e ezekből a művekből az egész életmire érvényes esztétikai és irodalomtörténeti következtetéseket levonni? Nem. De Szindbád alakja - mint vizsgálódásunk tárgya - alkalmas arra, hogy a Krudy-életmű fő erővonalait kirajzolja. Hisz Krudyt szeretett hőse végigkíséri egész alkotói utján, pontosabban mindig az életmű gócpontjain jelenik meg, így 1911-1916 között folyamatosan, majd 1924-25-ben, 1929-től 31-ig, s az élet- és művészi utat is Szindbád zárja a Purgatóriummal. Vizsgálhatjuk-e egységként a Szindbád-írásokat? Ugy gondoljuk, nem. Éppen a történetek időbeli sűrűsödései, csomópontokba rendeződése igényli a történeti vizsgálódást. A Krudy-irodalom Szindbádra vonatkozó megállapításainak érvényét éppen ennek hiánya teszi kérdésessé. Még Bori Imre kitűnő monográfiája is csupán az első Szindbád-jelentkezést vizsgálja, igaz, azt dolgozatunk számára is termékenyítő erővel. Fábri Anna és Szauder József munkája jelent kivételt, ők a Szindbád-jelenség egészét vizsgálják. Megállapításaik érvényét vagy általunk vitatható voltát dolgozatunkban majd jelezni fogjuk.

Munkánkban a művek önelvűségének és történetiségének tételét tartjuk szem előtt. Talán nem csorbitja az előbbi elv érvényét, ha az egybesűrűsödő novellákat egységként vizsgáljuk, esetleges eltérő tanulságaikat, egymással felelő voltukat figyelembe véve.

Célja dolgozatunknak, hogy a Szindbád-novellák kapcsán Krudy irodalomtörténeti magányosságát is feloldani próbáljuk; megtalálni - ha nem is Krudy, de - a Szindbád-jelenség helyét a magyar irodalom folyamatában. Munkánk közben állandóan kitekintünk a kortárs-reprezentatív írók munkáira, s ezzel - úgy véljük - nem csak Krudy és kortársai viszonyát tisztázhatjuk, hanem magát Krudyt és Szindbádot is jobban megérthetjük. Amennyiben dolgozatunk szerkezeti felépítése bizonyos mértékű arányeltolódást mutat, ezt egyrészt a Krudy-novellák anyagának fentebb vázolt jellegzetességei, másrészt a szakirodalmi előmunkélatok fehér foltjai magyarázzák.

AZ ÉLETÉRZÉS ÖSSZETEVŐI A 19-ES ÉVEK SZINDBÁD-TÖRTÉNETEIBEN

1. Az önmagába zárt individuum

A század első évtizedében az íróknak minden új korszak első, döntő fontosságú kérdését, "a személyiség változott helyzetét, szerepét és értékét kellett tisztázni."¹³ A századelőn az individuumnak a gondolkodás középpontjába kerülése kétségtelenül a romantikával mutat rokonságot, illetve egy, a romantika óta vajudó kérdés végletes újrafogalmazása: megtalálni a személyiség gyötrő kérdéseire a személyiség körén belül a választ. A romantika harca "a személyiség arányos, egyensúlyos, célirányos tudatáért és akarásáért"¹⁴ még peszsimista felhangjaiban is megőrzi az egyéniség tiszteletét és öntudatát, és elérhetőnek látja "az autonóm, történeti és társadalmi ember megvalósítását".¹⁵

A századelő költőire, íróira nagy hatással levő Schopenhauer a személyiség igazi kiteljesedésének lehetőségét az Én körén belül látja, az olyan individuumban, akinek "súlypontja teljesen önmagába esik".¹⁶ Az Én titokzatossága meg is szólal a művekben. Kosztolányi így vall:

s rémülve érzem, hogy az ősi titok,
az ősi rejtély, ősi sejtelem,
amit ennen-kezemmel érzek,
amit csodálva hallok en-fülemmel:
az én vagyok!

/Én/

Babits mint önmagának alfájáról és omegájáról beszél /Lirikus epilógja/, Ady "Észak-fok, titok, idegenség"-ről /Szeretném, ha szeretnének/; Kafka hősnője büszkén vallja:
"Mert minden dolog közül e nagyvilágon magamnak mégis én vagyok a legérdekesebb."¹⁷

Meghatározóbb azonban az az érzet, amely egyre inkább szűknek, sőt tragikusan szűknek érzi az individuális perspektívát:

Magam vagyok a poklom, az erem
Kész csatorna, hol forr a tüzes patak,
Futnék magamtól és nincs, nincs menekvés.

/Kosztolányi: Én is/

Magamtól kell remegnem egyre,
Futnék, de merre, hova térjek?
Az űrvény zug minden erebben,
Tőlem ki véd meg?

/Juhász Gyula: Űrvény/

Az élmény legteljesebb megfogalmazása Babitsé /Lirikus epilógja/, Táborj Elemérje is önmagától menekül: "Nem fogok rágondolni: utazni fogok, menekülni, valóban önmagamtól."¹⁸
Ady "magamtól távozó önmagamról" beszél a Margita élni akarban.¹⁹

A schopenhaueri, nietzschei indíttatású, szellemi háttérű individuum-felfogás kétségessé válásáról, az önmagában

kiteljesedő személyiség lehetőségének megkérdőjelezéséről van szó.²⁰ Az érzés azért tragikus, mert az individuális perspektiva helyett nincs más, a kérdező és kérdezett, az "alany és a tárgy", "az alfa és az omega" végzetesen egybeforrt. "Miben higgyen? Mit valljon? Hová fusson? Attól az idegen látványtól, amelyet nem érthet meg, önmagába fut vissza, a rejtély elől a rejtélybe... Az előző századok legbecsebb értékének, a haldokló egyéniségnek jajszava ez." - fogalmazza meg Kosztolányi az érzést.²¹ Nem marad más, mint makkacs ujrakérdés, az Én - már szüknek érzett - körének újbóli körbejárása.

A probléma művészi megragadásának egyik lehetősége az alteregó bevezetése. Az ilyen próbálkozásokat jelzik a le-es évek magyar irodalmában megjelenő alteregók sora: Kosztolányi szegény kisgyermeké, Ady Margitája, Babits Tábory Elemérje és Krudy Szindbádja. Kemény Gábor gazdag tanulmányban veszi számba a Krudy-alakmásokat, megkülönböztetve az önarckép és a kritikai alteregókat.²² Szindbád önarckép-alteregónak minősítése s ezzel az életrajzi mozzanatok túlértékelése miatt inkább Bori Imre meglátását tartjuk helyesnek, aki szerint az alteregóknak "nem az alakmásokon felfedezhető írói-életrajzi mozzanatok szabják meg jellegét"²³, bár az említett művekben mindenütt megtalálhatók az életrajzi utalások. Ady pontosan fogalmazza meg ezt a Margita élni akar című művében:

E regényben még én sem én vagyok
S igaz csupán e furcsa mese lelke,
Valaki, ki tán én is lehetek.²⁴

Az alteregő szerepeltetése elsősorban írói módszer, kísérlet, "az emberi létezés művészi megragadásának modern lehetőségeiből"²⁵, lehetőség az írot érdeklő probléma áttevésére az alakmásba, kísérlet az individuum köréből való kilépésre, egy új perspektíva megtalálására. De a megalkotott alteregők lírai-alteregők maradnak, azaz problémahordozók és nem -megoldók, szemléletük és érzéseik azonosak írójukkal, az új látásmód kialakításához nincs meg a távolság író és hőse, ábrázoló és ábrázolt között. "Játszom játszó önmagammal" - fogalmazza meg Kosztolányi az alakmás és írója szoros összetartozását.²⁶ Fontos ezt számba vennünk, hisz az általunk értelmezett lírai-alteregő kizárja az ironikus ábrázolásmódot író és hőse problémáinak azonossága miatt. Az irónia éppen az individuum kérdésének túlságosan gyötrő, eleven volta miatt hiányzik a fentebb említett életművek általunk vizsgált szakaszában. Hasonló következtetésre jut Kelemen László, amikor a 20. századi próza másik sajátosságát, az állandó figurák megjelenését vizsgálja: "Ez ugyanis azzal a következménnyel jár, hogy a cselekmény körük kristályosodik és nem szilárd logikai vázon épül fel; ...elkerülhetetlenül az író gondolatainak és érzelmeinek szócsové lesz."² A Krudy-irodalom jó részének az iróniát abszolutizáló, a Szindbád-történetek egészére kiterjesztő felfogása nem elég árnyalt, nem veszi figyelembe az ábrázolásmód változásait.

2. Játék, szerep, szerepváltás

Mivel az önmagát építő személyiség mint kiteljesítő lehetőség megkérdőjeleződik, az individuuum egyre inkább úgy érzi, hogy az élet nem benne, önmagában, hanem rajta kívül zajlik. Sokfelé utal ez az érzés, sokféleképpen próbál Szindbád bekapcsolódni az életbe, kísérli meg lebontani azt a falat, amely közte és a világ között van. Most csak az egyik lehetőséget vegyük számba: a hős más és más szerepbe való kerülésének akarását, az izgalmas élet óhaját, amit Ady is kifejez a Vágyni, hogy szeretnék című versében:

Hiszen jó volt magamban,
Maganért és magammal élni,
De ezt a boldogságot
Olyan jó volna fölcserélni.

Valami furcsa késsel,
Egy ősi s csak holnap jött mával,
Valami kidacolt, nagy,
Kinra-hajló romantikával.

/kiem. tőlem - O. Sz./

Szindbád romantika-igényét fogalmazta meg Krudy az 1915-ös Tájékoztatóban: " - ha egyszer rózsaszínű trikóban játszhatott volna a hercegi kastélyban - ha gyóntatóatyja a jezsuiták templomában! Keresett nőorvos Pesten vagy a nőnevelésben fiatal tanár! Éjjeli lámpa a Sacré Coeurben vagy nagybetű az imádságban, amelyet a nők kedveseikért mondanak a ferenciek-

nél. Ablaküveg, amelyen át csókot küldenek, szentképcske a párna alatt, selyemszalag a vállfűzőben és rejtegetett költő, akinek műveit fiatal nők titkos helyen olvassák." /Tájékoztató, 13./²⁸ Amit Szindbád érez: a világ, individuum és szerep hármasságának megbomlása, a 20. század emberének alapvető, szorongató érzése.²⁹ A probléma később lesz égetőbb, fájdalmasabb illetve markánsabban megrajzolt /ld. a kései Kosztolányi, Babits, József Attila költészetét/. A szerepválság és annak feloldására való törekvés áthatja a Szindbád-történeteket, műszervező, központi szerepet azonban csak a Duna mentén című elbeszélésben és a Francia kastély regényében kap.

A Duna mentén Szindbád-történet már szerkezetével jelzi a társaitól való elkülönülést, mentes a novellák szerkezeti sztereotípiáitól, nincs utazás, emlék-szembesülés. Szindbád egyedül ül a Duna partján, "ahol megbomlott agyvelőjét és zugva kalapáló szívét gyógyította." /Duna mentén, 117/, s naponta nézi, hogy mennek el mellette a hajók, a vonatok, a jelképes erővel ábrázolt élet. Szindbád azt a szerepet keresi, amely áthidalhatná az élet és az individuum között húzódó vákuumot. A probléma még nem tragikusan, végzetesen feloldhatatlan, még csak a megbomlott harmónia konstatálása történik, s megvan még a vágy, az akarat a harmónia helyreállítására, arra, hogy belekerüljön az életbe. Szerepeket gondol ki: "Ilyenkor Szindbád fehér nadrágos és aranyos sapkájú hajóstiszt szeretett volna lenni" /ua. 117/; Szindbád természetesen nászutas szeretett volna lenni /ua. 118/; Szindbádunk vasuti ka-

lauz szeretett volna lenni /ua. 119/; Szindbád gyóntatóbarát óhajtott lenni /ua. 120/. Nyilvánvaló, hogy a vágy szintjén létrehozott egysége az individuum - szerep - világ hármasságának csak rögzíti ezek szétesettségét, de jelzi is az igényt megteremtendő harmonikus egységekre.

Az 1912-es Francia kastély című regény látszatra nehezen illeszkedik be a Szindbád-történetek közé. A Krudy-irodalom vagy figyelmen kívül hagyja vagy sikertelen kísérletnek tartja.³⁰ Csak felduzzasztott novelláról lenne szó? Ugy gondoljuk, nem, a nagyobb terjedelem gazdagabb lehetőséget kínál az író számára Szindbád és a világ viszonyának értelmezésében. A felvetett kérdés: vállalható-e a világ játékként, értékessé teheti-e az életet a játék?

Az életből való kilépés, egy más élet játszása már az első fejezetben megfogalmazódik: "Azon az estén álarcos-bál volt a Francia-kastélyban. Szindbád, aki a régi, ábrándos és regényeskedő felvidéki városban gyakran elutazgatott régi házakhoz, régi barátokhoz és régi órákhoz, az álarcos-bálon fekete selyem papi öltönyben jelent meg, mert ebben az öltözetben még jobban tetszelgett magának, mint a középkori zsoldosvezér pazar bivalybőreiben. Fehér kesztyűt huzott, és lángpiros selyemmel fedte be az arcát, csatos abbécipőit már a tánchoz nyujtogatta, amikor egy sevillai asszony marabulegyezőjével megérintette a vállát." /A francia kastély, 629./
Érthető Szindbád vonzódása a jelmezbálhoz, "hisz a játék más-mivolta és titokzatossága /az élettel szemben - O. Sz./ leg-

szembetűnőbben az álarcos ünnepélyeken nyilvánul meg. Itt a játék "rend-kivülisége" tökéletesen kifejeződik. A jelmezes, álarcos ember valami más lényt "játszik", de voltaképp más lényé is lett."³¹

A játék "térbeli különállása" is megtörténik, a színhely a Francia kastély: "időleges világ" a "közönséges" világon belül.³² Ebbe a világba vonja be Georgina Szindbádöt kérésével, hogy védje meg a kisfiát. Szindbád felvillanyozódik a kéréstől, hisz ez kimozdithatná tétlenségéből, unalmából, feloldhatná magányát, bekapcsolódhatna az életbe: "Egy regényes helyzet kellős közepén találta magát, amilyen helyzetek után gyakorta vágyakozott, amint kényelmes karosszékében szivarját szívta, vagy a koratavaszi délutánt szemlélte a teljesen elzárt erkély ablakai mögül." /ua. 631./ A mű kulcsszavai a regény, regényesség, kaland - mint az érdekes, izgalmas élet jellemzői. "És most egyszerre egy kalandos, furcsa helyzet teremtődött előtte..." /ua. 631./; "- Az első igazi kaland - dűnnyögte Szindbád, a csodahajós..." /ua. 635./; Szindbádnak olyant "dobbant a szive, mint bármely regényhőse." /ua. 636./; "Szindbád hazafelé menet mindenféle regényes históriákra gondolt" /ua. 660./. Számára a Francia kastély világa maga a regény: "Elvált asszonyok, egy férfi elvált feleségei, és a legnagyobb barátságban élnek. Regényekben..." /ua. 660./S úgy tűnik, ez a világ valóban hozhat kalandot, érdekességet. Titokzatos emberek: Pálházi, Corvinusz, Roncsy, a nők, s még titokzatosabb emberi kapcsolatok, gyermekrablás, párhaj jellemzik a kastély világát. Megvalósulni

látszik a romantika, a mult századi regényesség világa: Dickens /ua. 650./, Walter Scott /ua. 679/, az Anyegin világa /ua. 699./. Utalások és visszaemlékezések jelzik az igényt a 19. század feltámasztására: Chopin /ua. 645/, Széchenyi István /ua. 648/, Wesselényi /ua. 653/, Metternich hercegnő /ua. 684/, Laborfalvi Róza /ua. 690/ neve fordul elő gyakran a műben.

De e romantika valódisága már a regény elején megkérdőjeleződik. Védelmet kér Georgina Szindbádtól, de hogy mitől, kitől, miért, erre már csak zavartan és zavarosan válaszol. Szindbád igénye a titokzatosság iránt legyőzi kétségeit, megismerés- és tisztánlátás-vágyát, be akar kerülni a kastélyba. Szindbád komolyan veszi a kalandot, a játékot. Meghúsítja a gyerekrablást, s nem érti, miért marad el Georgina hála. Véres párbajt akar, de segédei a vér nélküli párbaj kitalálásán gondolkodnak.

Komolyan hallgatja Georgina szavait: "Az élet most megtréfált. A magunk építette várkastély összeomlott, mint a legtöbb légvár összeomlik. Közönséges, mindennapi nők letünk, akikkel sűrűn találkozni az életben. Az érdekességhez bizonyos tekintetben mégiscsak szükség van a pénzre, bármit állítanak a költők." /ua. 683./, majd később hozzáteszi: "- Színésznő leszek, de uri dáma maradok." /uo./ Szindbád, mivel nem veszi észre a nő "önfeltárukozásának" hamisságát, a félig, pontosabban szólamokban vállalt "Nóra-szerepet", fel is ajánlja az életet az "összedőlt kastély" helyett:

"hisz az álmvilágból ime Ön előlépett, nem elzárt kastélyban fog többé élni, hanem az élet kellős közepén." /uo./ De ennek az életnek a közepén Szindbád áll, az "álmvilág" helyett csak a tétlenséget, az álmodozást tudja nyújtani, azt, ahonnan ő is menekült a regényességbe, a Francia kastélyba. Ez nem alternatíva a Pálházi-hölgyeknek: "Mert Ön, drága barátunk, azt hiszi, hogy turbékolás, sóhajtozás az egész élet!" /ua. 71o/ Pálházi pénzével nem vetekedhet a szindbádi álmodozás, hősünk legyőzetik a párbajban.

A regény a romantika végleges elmulását rögzíti. A regény, a kaland szavak a hiányt jelölik. Mivel már nem az élet természetes tartozékai, játékká válnak, bármikor újramezhetővé és befejezhetővé. Szindbád komoly játékos, de nem veszi észre, hogy hamis játékosokkal van körülvéve, akik csak "ugy tesznek, mintha játszanák a játékot".³³ Komolyságával pedig a legsúlyosabb vétséget követi el, a játék kereteit feszegeti, játékrontó lesz.³⁴ Az újra felépülő Francia kastélyban már nem vesz részt. Legyőzve kell tudomásul vennie, hogy hamis játékosok között a játék nem teremt rendet, nem lesz értékteremtő, a kalandosság, a romantika föl nem támasztható, a regényesség helyett más irányítja az életet.

3. Otthontalanság-érzet

Az imperializmus korába fordult világban a művész nemcsak önmagát érzi börtönnek, ellenségesnek, hanem tehetetlen-

nek érzi magát a külső erőkkal szemben is. Az élet, a világ teljessége helyett nyomasztó bezártságot érez. Babits így fogalmaz: "Minden bezárult, a világ egy szűk gömbölyű lyuk volt, szürke sűrű ködök és vizek és nagy bögések iszonyu közepén, melynek tompa falaira furcsa és vad lelkek verdesték makacs, szenvedő, ügyetlen szárnyaikat."³⁵ A bezártság és végtelenség ellentéte szólal meg Kosztolányi és Juhász Gyula soraiban is:

A föld szorit, s fölém végetlenül
tágul ki, mint egy kék üvegharang,
a végtelenbe nyuló kékes ür.

/Kosztolányi: Egyedül/

És bennem, mint rab él a végtelen!

/Juhász Gyula: Az örök visszatérés/

Az individuum önmagába-zártságának érzetét fokozza a személyiség lokalizáltsága, s ezáltal a külső világ megismerhetőségének szűk perspektívájú lehetősége. Ha az élet, a világ nem bennem él, nem is körülöttem zajlik, akkor valahol távol föllelhetem - a szecesszió nyugtalanság-érzete így hajtja - új impulzusokat keresve - Párizsba Rilket és Dariot, Alexandriába Kavafiszt, Angliába Henry James-t és Eliot-ot, s Rómába Ezra Poundot, Gauguin Tahitiba.

A magyar művész otthontalanság-érzete csak részben kapcsolódik a századvég és századelő külföldi íróinak esztétajellegű kivándorlásaihoz, társadalmi hitelét a néptömegek kivándorló nyugtalansága adja.³⁶ Ady Párizs-élménye lehet példa a költői és emberi kiteljesedésre, de a közép-kelet-európai művészek sorsára is, az állandó visszavágyódásra, a költősors-

sal együttjáró felelősség évszázados szorítására is. A többség azonban, "s ez a korabeli magyar világról vall, csak a vágyig, a messzeség nosztalgiájáig juthat el".³⁷ "Más vidékre vágyol innen" - írja Babits /Páris/. Kosztolányi így vall:

Hogy vágyom el innen, messzire
hol kanyarog a vonatok sine

/A szegény kisgyermek panasza/

Juhász Gyula is hasonlóképpen ír:

A vágy nyilát úgy hordom én, s a távol
Honvágya fáj örökké, ó Uram!

/Imitatio Christi/

De Kaffka Margit hősnője is így kiált fel: "Messzi idegen világok, ismeretlen utak!... Ha elvinne egyszer valaki engem!"³⁸

Szindbád állandó utazása mögött is a nyugtalanság munkál, új élmények, benyomások, az élet keresése. A vágy diktálja az utazásokat, a kitörés szándéka. Az utazás iránya mindig a megélt emlékek színtere, s ilyen módon a Szindbád-novellák a személyiség térbe kivetített behatároltságát is jelzi. Nyugtalanságát az utazás vágya és a megvalósulás kisszerűsége közti feszültség táplálja.

4. Állandóság és változás - idő-problémák

A 20. század emberének, művészának alapvető élménye az idő újfajta érzékelése, új időviszonyok tudatosulása. A prob-

léma filozófiai, az íróknak új ábrázolási mód - lehetőség és kötelesség. Nem helyénvaló a vita, hogy Krudy tudatosan vagy öntudatlanul éli át és ábrázolja a Bergson nevével jelzett új időfelfogást. Az időszemlélet alapvetően új, meghatározó erejű, senki sem vonhatja ki magát alóla, "benne van a levegőben" - gondoljunk egy mainál zártabb művész-világra, Babits 1910-es kitűnő Bergson-ismertetésére, Dienes Valéria ezidőtájt sorra megjelenő fordításaira. De döntőek maguk a művek, a Szindbád-történetek pedig mind filozófiai, mind ábrázolási szinten a legkonokabb viaskodást mutatják az idővel.

Szindbád utazásai során az objektív időnek mindent átformáló, megváltoztató hatásával találkozik. Szerelmei szépségét kikezdi az idő, gyakran már csak a lányukkal találkozik, ő maga fáradt, ősz hajú uriember lesz. De a reális idő az, amelyik megkérdőjelezi, nevetségessé vagy keserűvé teszi emlékeit, az emlékekben élő érzéseket. De az élet változásával, az idő múlásával együtt éli át az élet változatlanságát, állandóságát is. "...semmi sem változik a világon, még a pendelyes gyerek sem" - jut eszébe Szindbádnak nagyanyja mondása utazásai során. Az élet folytatódik, megismétlődik szerelmei gyermekeiben, önmaga sarjaiban. Szindbád értetlenül, zavarodva áll a folytonosság és megújulás e titka előtt. Eldönteni sem tudja, s fél is eldönteni, anyjával vagy lányával találkozott-e. /A hidon/ Az élet állandóságának igazi bizonyítékát a kisvárosok jelentik: "Mintha századokról századokra semmi sem változnék a magyar vidéki életben. Az emberek

kicserélődnek, de ugyanolyanok ülnek a helyükbe. Mintha csak egy furcsa tréfa volna a születés, a halál, a mennyegző. Az ősök ülnek most is az asztalnál. Asszonyban, gyermekben ismétlődnek. A szélkakas forog a háztetőn, az eső, a vihar éppen úgy beköszönt, mint száz esztendő előtt, és sem a nyugatról közeledő felhő, sem a messze elterülő mező nem látszik tudomást venni, hogy a százesztendő előtti ember ül az ablaknál."

/Szindbád és a színésznő, 155-156./ Ezt az élményt erősítik fel a kisvárosok megállt toronyórái: olyan időt mutatnak, amilyen talál soha nincs. /A hidon, Szindbád titka/ Szindbád már ifjúkora óta borzongva vonzódik az órához, az idő mulásához. /Az álombeli lovag/

Multunk képei, hangulatai nem vesznek el, hanem újra felidézhetőek. Nemcsak a városok, a tárgyi jelek, a személyek bizonyítják az élet folytonosságát, hanem az élmények felidézhetősége is. E bergsoni tétel szép képi megfogalmazása található A hidon című elbeszélésben: "És mindjárt ezután valahol valamerre katonák trombitáltak, és Szindbád sétapálcáját, mint egy kardot, hóna alá kapta, és bokázó, friss lépésekkel indult most már az A. Marchali-féle cukrászbolt felé, mint egykor hajdanában... Hátranézett, hogy miért nem csörögnek sarkantyuk a sarkán." /53./ A szindbádi-émlékezés bonyolultságát, azt, hogy a Szindbád-történetek legfőbb szervező elve az emlékezés, sokféle tényező motiválja. Szindbád állandóan s öntudatlanul találkozik multjával, hisz az egész mult hat és él a jelenben. Az emlékezés pedig nem visszatérés a multba,

hanem a mult minduntalan betolakodása a jelenbe.

Nem ellentétes ezzel, hanem árnyalja a szindbádi emlékezést, egyfajta tudatos visszavágyódás a megélt közelmultba. Az 1910-es években harmincéves Szindbád gyermekkorra, ifjuságra, a nőekkel való első kapcsolatait az 1880-as évektől a századfordulóig tartanak. Ezt az időszakot pedig a régi értékrend viszonylagos háborítatlansága, "s az a gyorsan elszálló történeti pillanat, melyet úgy hívnak, hogy 'Béke'", jellemez.³⁹ Különösen visszatekintve van így, "a megrontásoddal megszüpült varázs" által, egy darabokra tört, háboruba rohanó világból visszatekintve. A menekülés szükségességét jelzik Ady sorai is:

- Barátom - szólt ez - nincs itt kész még semmi,
Legokosabb a Multhoz visszamenni.

/Margita élni akar/

Király István írja Ady 1908-1912 között kibontakozó emléklirájáról: "A jelen szomorúságára, megváltoztathatatlanságára esett itt a hangsúly, s nem a tünt lángokra. Nem "az élet prózaiságát és fájdalmait" feledtető Reviczky-féle "titkos, békitő, édes keserv" tartozott hozzá ehhez a multidézéshez, hanem éppugy, mint a Harminc év után-t író Vajdánál, a Vörös postakocsin utazó Krudynál vagy az "eltűnt idő nyomában" járó Proustnál, az unt, üres jelen fölött volt valójában ez az emlékezés halálos ítélet."⁴⁰

A szindbádi emlékezés bonyolultabb annál, hogy egyértelműen értékörző, megtartó erejéről beszélhetnénk. Szindbádnak

valójában igen kevés az olyan emléke a multból, amelyre nyugodt szívvel gondolhatna s ne verné föl lelkiismeretét. Az emlékek megtartó ereje, állandó vonzása biztosságukban, megtörtént voltukban van, s így válik a negatív emlékezés is vonzóbbá Szindbád számára az unt, bizonytalan jelennél. "Igen, szembe kell tudnunk nézni a volttal legalább, ha már a jelennek, a jövővel nem tudunk mindig" - vallhatná Kaffka hősnőjével együtt Szindbád is.⁴¹

Nem feledkezhetünk meg egy fontos emlékezést indukáló tényezőről. Az 1911-es novellákban Szindbád "az emberélet utjának felére" ért, a felnőtt férfi számvetésének idejéhez. Belső kényszer is hajtja hősünket, hogy szembenézzon eddigi sorával, újraélje életét. De az élet e határköve az élet lezáródását is jelzi, hisz Szindbádnak nincs a jövőbe egyetlen pillantása sem. Nemis lehet, hisz a szindbádi élmény: multunk determinálja jelenünket. A jövő felé a multból vissz az ut, de előbb multunkat, emlékeinket kell megérteni. Az ember által megélt emlékek azonban nagyszámúak - ezt jelzi a szindbádi életkor későbbi kitágítása, a többszáz éves Szindbád alakja. Megértésükhöz kevés az emberélet, Szindbád a halálból is visszajár multja felkutatására.

Az emlékezés nehézségét jelzi, hogy bár Szindbád utazásai során mindig a mult felidézésére törekszik, de a jelennel találkozik. Hiába hordozza Szindbád egész multját, hiába felidézhetőek az emlékek, ha újra át nem élhetőek, mert minden pillanat minőségileg új élményt jelent a hős számára. Ez a probléma ábrázolódik Ady soraiban is:

Egy pillanat és minden más lesz,
Más a holt Tenger, más az örvény
S másképpen villan meg agyamon
Minden gondolat, minden törvény.

/A csodák esztendeje/

Ezek az új élmények rendszerint negatívak az emlékekben élővel összehasonlítva, visszafelé tekintve kérdéssé teszik Szindbád egész múltját, átértelmezik a megélt eseményeket. Bizonytalanná válik a személyiség önfeltérképezésének lehetősége, a jövőbe tekintéshez szükséges "tapasztalatok" megszerzése. Nem tágul a múltból új, megbízható perspektíva - ezt érzi át az emlékeit egyre kedvetlenebbül felkutató Szindbád, nyugtalanságát, bizonytalanságát, félelmét ez is fokozza. Ady éli át az érzés kínzó voltát Krudýhoz hasonló intenzitással a fentebb idézett versében:

Jaj, jaj, be félek, félek, félek?
Mi lesz vajjon, jaj, mi lesz holnap?
Messze világok szeszélyei
Nekem holnap mit parancsolnak?

Szindbád nemcsak felidézni akarja emlékeit, hanem megérteni. Minden utazás egy-egy nekirugaszkodás az élet titkainak megértéséhez, minden utazás vége kiábrándulás: az élet ésszel föl nem fogható, illogikus események láncolata. Az idő mindent megváltoztat és átértékel. Szindbád csak akkor lenne sérthetetlen az élettel szemben, ha kívülről szemlélne azt. Védtelenségét nem oldja fel ironikus távolságtartás, a probléma tulságosan személyes, s Szindbád még csak az élet tényeit, önmagát

megítélni tudó nézőpont keresésénél tart. De mivel ezt ön-
gában és az őt holdudvarként körülvevő emlékekben keresi, is-
mételten csak önmaga bezártságát rögzítheti. A novellavégi
dörmögésekben, nevetésekben nem a feloldódás jelenik meg, ha-
nem a probléma meghaladására való képtelenség, az irónia hiá-
nya, hiszen - Bergson szavaival -: a nevetés után "a nevető
rögtön visszazárkózik magába, többé-kevésbé gőgösen hangoz-
tatja önönmagát és hajlandó mások személyét marionettnek te-
kinteni, melynek fonalai kezében vannak. Ebből az önhittség-
ből egyébiránt nagyon hamar látnánk kibontakozni egy kis ön-
zést, és az önzés mögött valami kevésbé önkéntelent, valamit
keserűbbet, talán valami születő pesszimizmust, mely mindin-
kább fokozódik, amint a nevető a maga nevetését jobban és
jobban megokolja."⁴²

5. Értékproblémák és feloldási kísérletek

5.1. Mitosz

Minden megkérdőjeleződik, nincs a jelenben igazodási pont,
ahonnan a személyiség bemérhetné önmagát, író a hőst. A biz-
tos pont, az "örök emberi" keresésében az írók érthető gesz-
tussal fordulnak a mitoszhoz, így talál rá Krudy a keleti me-
sehősre. "Ugyanaz az írói mozdulat jelenik meg, amelyet világ-
irodalmi szinten éppen akkoriban Joyce hitelesített, amikor
regénye központi hősévé Ulyssesst tette, aki, akárcsak Szind-
bád "hajós". Krudynak is örök képzet kellett, ebben a kor mi-

tológia-igénye üzent, s ebből az üzenetből is a modern próza problematikájának a sűrűjére nyílik kilátás: az írói rendte-
remtés egyik lehetséges formája volt a készen kapott mitoló-
giai életséma alkalmazása."⁴³ Ahogy Babits írja a Campagna
éneke című versében:

A multban - örököt tisztelni küldi
az unt jelen és vonzza őt a rom.

Adynál is az örök képzet keresését kell látnunk a biblikus
verseivel egyidejűleg jelentkező bibliai tárgyú novelláiban
/Mária és Aina, Hiteles történet Pünkösdről/, vagy az antik
mitoszhoz kapcsolódó történeteiben /A bizánci történet, Uzso-
rás, Khiron kertje, Thaiszok tavaszi ünnepe/.⁴⁴ Babits is az
emberi "örök" megragadásáért küzd korai novelláiban /Mytholó-
gia, Mese a Dekameronból, Kezdődik Éliás testvér hiteles tör-
ténete/, mint ahogy a Szindbád megírásához hasonló írói atti-
túd éleszti fel Gólyakalifát, a másik ezeregyéjszakai mese-
hóst.

A kor érzéseit leginkább kifejezni tudó hős a hajós:
Szindbád és Odüsszeusz. De nem a hazájába vágyódó, feleségéhez
megtérő, nyugalmat találó görög hajós, hanem az állandóan el-
vágyódó, a mindig újat, a teljességet kereső görög hős. Ba-
bits Odüsszeusza a szirének énekében véli felfedezni azt,
amiért élni és meghalni érdemes - jelezve ezzel írója utkere-
sésének problematikus voltát is: "És sokszor elnézett hajója
rengő székjéből a keserű tenger ködlő szirtjeire, és mindig
keserű megbánás ült a lelkén... És többször így elment és
visszatért, és egyszer, azt mondják, megint elment és nem

tért vissza többet."45 Juhász Gyula hajósa is hasonlóképpen érez:

Odysseus, a ravasz és a bátor
Végignézett szomorú szigetén.

.....

S amíg eszébe jut szőkés hajával
Kalipso, a tündéri cimborá,
A lótoszevők álmatag világa

Circé zöld szeme, feákok sora,
A szirének bódító muzsikája
És boldog és bátor kalandja mind,
Szemébe tör sós könnyek tengerárja,
És elsirat titokba valamit.

/Visszatérés/

Krudy a Szindbád nevet az Ezeregyéjszaka meséiből, gyermekkorának kedvenc olvasmányából vette. Az első Szindbád-elbeszélések, az első öt ut "még strukturájában is az Ezeregyéjszaka Szindbádjához és történeteire igazodik".46 E novellák indító szituációja: Szindbád elszegényedése, pontosabban, hogy volt gazdag és szegény is, erősen kapcsolódik az eredeti mese indításához: "...apám kereskedő volt, mégpedig a legelőkelőbb és leggazdagabb a polgárok közül. Még kisgyerek voltam, amikor meghalt, és rám hagyta a vagyont, az ingatlanokat meg a majjorokat. Felnőttem és rátettem mindenre a kezemet, finom ételeket ettem, finom italokat ittam, fiatalemberekkel barátkoztam, finom öltözékekben cifrálkodtam, barátaimmal és társaimmal csavaroztam, és azt hittem, hogy ez örökké fog tartani, és hasznomra lesz. És ez így folyt egy ideig. Egyszer aztán mégis

megjött az eszem: felocsudtam léhaságomból, és észrevettem, hogy a sok kincs - volt nincs, a sok szép ezüst elszállt, mint a füst; s amim volt, elvándorolt."⁴⁷ Az apa korai halála, a tékozló élet és kifosztottság-érzet, s a rádöbbenés erre ott van a Szindbád-történetekben is.

Az Ezeregyéjszaka hét utazásához képest a Krudy-Szindbád öt "igazi" utat tesz meg. Az okot keresve igazat kell adnunk Rónay Györgynek: "...miután írói fikciójának megszerezte a szindbádi leszármazás hitelesítését, az ezeregyéji /nála "szatmbuli"/ Szindbád helyébe észrevétlenül belopja Krudy-Szindbádot, a mítosznak most már nincs szüksége az Ezeregyéjszaka kezességére: nagykorusodott, kezekedik saját magáért."⁴⁸

A mítosz mint az örök emberi és művészi értékek hordozója segíthet Krudy problémájának megoldásában. A szindbádi leszármaztatás mégis problémássá válik: nyugtalanságával, az "érték" makacs keresésével az értéktelenség időtlenítése is rögződik.

5.2. Mult

Az új értékrend hiánya s a réginek korlátozott lehetőségei szülik a bizonytalanságot. "...valahogy nagyon is hirtelen változott meg a világ" - írja Kaffka Margit.⁴⁹ A világnak ezt a hirtelen változását éli át Szindbád is. Mivel a jelenből nem világosodik meg a jövő, a multba kell fordulni bizonyossággért. Krudy négy összefüggő elbeszélést szentel Szindbád ifju-

sága bemutatásának. A legfontosabbat már az első mondatban elárulja: "Abban az időben, mikor még Szindbád sihederfiu volt, még sok minden másképp volt elrendezve a földi téreken." /Egy régi udvarházból, 66./ A ház, ahol nevelkedett, az évszázadok biztosságának, az élet folytonosságának, s ezzel az értékek átmenthetőségének nyugalmát jelenti a hős számára: "A régi udvarház, ahol Szindbád felnevelkedett /Portobágyi és Ketvégyi Nagy Sámuel felügyelete alatt/ azon házak fajtájából volt, aho. száz esztendőnként egyszer ereszkedik meg az ablak vasalása. Mozdulatlanul, pompásan megmarad minden a maga helyén, a lakók éppen úgy, mint a székek." /ua. 70./ Itt kapja meg Szindbád az "utavalót" az életre, a kétféle bölcsességet. "Portobágyi a hagyományos gyakorlathoz akarja hozzászoktatni, a folytonossághoz idomítani akkor, amikor szükségesnek tartja, hogy Szindbádöt az uri korhelykedés, a cseléd- és parasztlányok szerelme földesuri élvezetének tudományába is beavassa... Ketvégyi Nagy - az első nyugalmazott magyar színész - azonban az illuziókkal, az életet megszépítő hazugságokkal is megismerteti." /ua. 50./ Szindbád nevelőinek két tanácsára emlékszik vissza, Ketvégyi Nagy bölcsességére: "Szindbád, a másvilágon minden csókért, amit elmulasztott, ócska papucsot huznak az orrára." /ua. A régi hang, 91./, és Portobágyi ur figyelmeztetésére: "Nem is igazi ember, aki bolondságot nem követett el életében." /uo. 91./ E két "bölcsességre" nem véletlenül emlékszik vissza, hisz az élet elfogadására, az életben való feloldódásra, annak el nem mulasztására intette Szindbádöt, arra, ami lehetetlenül a felnőtt számára. A multnak

az ifjúsággal való összefonódása az ifjúság értékhordozó szerepét is jelenti: az élettel szembeni nyitottságot, megismerhetőségének lehetőségét. Ellentétét annak, amit a felnőtt Szindbád érez: a bezáródást és a szkepszist.

Bár kevésszer utal rá Krudý, a hajós számára az igazi örökséget apja emléke jelenti. Apja több napig bezárkózva gyászolja elpusztult kutyáját - nem a "dzsentroif" vonás a lényeg, hanem a valamihez való ragaszkodás, a személyiséget körülvevő világhoz való kötődés, az élet tisztelete. Az életunt, halni készülő Szindbád apjára emlékezik vissza, aki halálos ágyán is ragaszkodott az élethez: "- A vagyonomat, doktor ur, csak egy hétig élhessek még..." /Szindbád álma, 140./ Apja emlékével nem csupán önmagát szembesíti Szindbád. Ahogy Babits felmutatja Cencit, Kaffka Polyxena tantot, Grószit, a gesztusban egy visszavonhatatlanul elmúlt világ emberi értékei szembesülnek a jelennel. Mégis jogosnak érezzük Szauder Józsefnek a mult értékteremtő és őrző voltát megkérdőjelező sorait: "De tartalom-e, igazolás, megváltás-e a jelen - a felszín, a látszat - részére az, amit mélyebb feledésbe hullott rétegeiből fel lehet bűvölni? Inkább a reménytelen, lezárt égboltu, megmásíthatatlan világ törvénye tűnik ki belőle, a teljes illuziótlanság parancsa."⁵¹

6. Lehetőség a kiteljesedésre: a szerelem

A Szindbád-értelmezések elfogadott ténye, hogy a hajós életében a nők játszik a főszerepet, s ez az élményvilág "sokban rokon Ady lirájának gyötrő-gyötrődő érzékiségével, olthatatlan sóvárgásával".⁵² Katona Béla szerint ha "e novellák cselekményéből akarnánk valamit közölni, talán azt mondhatnánk: variációk egyetlen témára, a szerelemre. A szerelem minden kor művészetének egyik örök témája. Ezeknek az elbeszéléseknek azonban nemcsak főszólama, hanem szinte egyetlen szólama."⁵³ Krudy egyetlen történetben sem feledkezik meg a nő-mitosz fenntartásáról: "A nőt kereste mindenütt: erdőkbe utazva vagy a téli tájon nyargalva... Midőn céltalanul, ok nélkül utazott messzi tájak felé, ismeretlen szigetországok világában titkon és igazán csak az idegen, eljövendő nőt leste szemével, a szívével." /Szindbád utja a halálnál, 58./ A szindbádi szerelem értelmezését nehezíti, hogy az elbeszélésekben a különféle idősikok igen finoman és tulajdonképpen követhetetlenül szövik át egymást, s Szindbád nő-felfogása, szerelemképe ezek függvénye.

Szindbád és a nők kapcsolatában természetesen el kell vetnünk az olyan vulgáris értelmezést, amely szerint "egyedül a szerelmi vágy hajtotta, de nem ismerte az ösztönt emberiesítő, másokra figyelő érzést."⁵⁴ Igazabb, mégha tulzot-

tan is általános Mátrai László megfigyelése: "A szerelem, mely minden időkben a realitás és irreálitás, a tapintható fizikum és a parttalan metafizikum klasszikus találkozóhelye volt, természetesen szövi át- meg át Krudy világának minden részletét. Nála igazgá válik a csalóka közhely, hogy az utazók értik meg leginkább az otthon örömeit, s a társtalanoknak van a legtöbb mondanivalójuk a szerelemről."⁵⁵ Közlebb kerülünk talán az igazsághoz, ha különválasztjuk a nők és Szindbád érzéseit. Fábri Anna szerint a nők részéről Szindbád vonzereje "amit mégis magáénak mondhat, az csak valamely stratégia törmelékének tekinthető: néhány taktikai tudnivaló a szerelmi hódítás, a női lélek természetéről."⁵⁶ De vajon egyszerű taktikai tudnivalókkal állunk-e szemben? - "Egy szép, finom kultúra veszett ki idővel, ... az asszonnyal bánás művészetét nem érnek rá megtanulni manapság" - mondja keserűen Kaffka hősnője.⁵⁷ Szindbád ennek a művészetnek a tudója még. E művészet alkotórészei a konvenciók, a ritusok, ezek adják a szerelem ünnepélyességét, komolyságát és eltökéltségét: "Hajdan szerette a kecsgeorru cipőt és a levendula-illatot, midőn falusi kisasszonyokkal levelezgetett, és ismeretlen kisvárosokba elutazott, hogy furcsa, a világtól elrejtett nőkkel megismerkedjen. Szerette a csokorra köthető Lavalierenyakkendőt és a magasan kivágott fehér mellényt, midőn még vidéki színésznők állomáshelyeire utazgatott, és a polgári hölgyektől hajszálakat, zsuzsukat, zsebkendőket és harisnyakötőket kért emlékebe. A bástyasétányon vagy a tánciskolában

megszagolgatta a nők ruháját, szerelmet vallott, és sohasem hazudott, eszeveszett módjára ácsorgott ablakuk alatt..."

/Az éji látogató, 189./ S mivel e gesztusokban, szokásokban a szerelmi udvarlás évszázadokról átöröklött hagyományai munkálnak, egy mindent elvető és újraértékelő korban értékelmú-tató ereje van.

A hajós vonzereje tehát egy túlhaladott, de a nők részé-ről természetszerűen visszakövetelendő szerelmi magatartásban van. S mivel a széptevés már művészet Szindbádnál, képes ar-ra, hogy a teljes szerelem, sőt a teljes élet igényét ébresz-sze fel a nőkben. A harmadik ut Lenkéje, egy vidéki körorvos felesége az "eltűnt, álombeli világról" akar emlékezni Szind-báddal való újbóli találkozásakor; Az ötödik ut virágáruslá-nya egyszeri találkozás után veti ki magát Szindbádért és an-nak hiányáért az ablakon.

Szindbád épít, alkot a nőkben, a köznapi létnél egy tel-jesebb világot mutat fel, de utazásaikor visszatérve hozzájuk saját építésének romboló hatásával kell szembenéznie: a vágy és megvalósulás tragikus ellentétével, eltorzult, kisszerű életekkel, az életet önmaguktól eldobó nők emlékével. "De jaj, örömet nem érez, ki vesztett kincsét megleli" - írja a Szind-bád-novellák keletkezésével egyidőben Füst Milán.⁵⁸ Szindbád is minden megtalált-elvesztett kincsben önmaga hiányára ébred rá, arra a betöltetlen ürre, melyet ő hagyott utazásai során a női szivekben. A novellazáró nevetésekben, dörmögésekben e felismerés mellett másfajta érzés is munkál: az élet vissza-

fordíthatatlanságának számbavétele. Még keserűbbé teszi ezt az, hogy az észlelt változás nem csupán a természet örök rendje, mely átalakítja az életet és a szerelmet, hanem a világ olyan fordulására való eszmélés is, amely előtt csak tehetetlenül, nevetve állhat Szindbád. Ezt az érzést jelzik Ady sorai is:

Tessék harcolni annak, aki tud
S aki nem tud, annak nevetni tessék.
A nevetés tán az egyedüli,
Mely fölment komoly, bolond merésektől.
Nagy rémeiket a napok most ontják:
Nevetni tessék vagy dobni bombát.

/Margita élni akar/

Szindbád igényeket ébreszt a nőkben, de az igények realizálásában már nem vesz részt. "Százhet nő szerelmében" a bizonyosságot keresi, az egyetlent, aki számára a szerelem nem önkiteljesítés, hanem feloldódás a másokban. Az egyetlent, aki a bizonyosság, aki minden titkok tudója. Életelvként vallja: "Nincs olyan férfi, aki ne várná azt, hogy egyszer valamikor eljön a legdrágább, a legkedvesebb, akit csak képzeletből ismer... akire gyermekora óta gondol, s lehetséges, hogy ebben az életben csak azért nem találkozhatnak, mert a kisasszony táncosnő Sevillában vagy tatár hercegnő a Kaukázusban... Ki tudná, hol s merre jár az a nő, akinek szájából azt a különös hangot meghallani lehetne, amely hang zengésében benne volna az élet és a halál. És sohasem jön el senki az álmokból. Hisz nem is volna érdemes álmodni, ha

az álmok megvalósulnának." /Érzelemből utazás, 229./ Az egyetlen utáni kutatásában ezért jut csak el a vágyig, hiszen tudja, hogy csak a vágy teheti nyitottá, a másikat befogadni képessé az embert. Minden megvalósulás beszűkülés, a vágy eltorzult szeletje. Ezért van az, hogy Szindbádnak "néha a gyümölcs le- szakitására sem maradt érkezése. Belefáradt a dologba, és már új kaland izgatta vérének, álmát, étvágyát, midőn a régi ügyet még le sem bonyolította." /Szindbád álma, 127./

Pedig Szindbádnak, a hajósnak megadatik az, hogy vándorlá- sai, szerelmei során legyen egy hely, ahol megpihenhet. Majmun- ka az egyetlen nő, aki nem azért boldog, hogy Szindbád sze- reti, hanem amiatt, hogy szeretheti Szindbádot. "...ismerlek, mintha én szültelek volna. Tudom, mikor szerettél, mikor nem szerettél. Ez azonban az én szerelmemen nem változtatott soha. Én furcsa, magamnak is érthetetlen asszony vagyok. Beléd sze- rettem ezelőtt le évvel, és nyomban tisztában voltam vele, hogy ez most már így marad végig egész életemen. Még ha meghaltál volna, Szindbád, akkor sem felejtettelek volna el soha... Te nem láttál engem, de én mindig láttalak. Még mikor aludtál is, hosszasan elnéztem alvó arcodat, hogy kifürkésszem az álmaidat. Ismerni akartalak, mert hiszen tudtam, hogy nélküled már élhe- tek." /Szindbád álma, 136./ Majmunka kulcsfigura a Szindbád-no- vellákban. Alakjában Krudy feloldási kísérletét adja a szá- zadforduló emberének problémájára. Majmunka nyugalma és erős- sége az önmagán tulmutató, másra irányuló szeretetben van. Épp oly természetességgel áldozza fel kis vagyonát felelőtlen

öccséért, mint ahogy Szindbádot szereti egy életen át. Majmunka szeretete - a "Te nem láttál engem, de én mindig láttalak" mondat erős biblikus felhangjával utal rá Krudy - már a végső dolgokkal áll kapcsolatban, azzal, amit Szindbád a női "hang zengésében" hallani szeretne: az élettel és a halállal.

Szindbádra, mint a 10-es évek nyugtalan, az életben célt és értelmet kereső emberére is érvényesek Ady szavai a Margita élni akar című művéből:

Van egy más fajta, ősi álmu ember,
Ki csupa cél és Cél felé rohan,
S kit fejbe sujt mégis minden elérés,
Mert célhoz érni vagy ostoba látszat
Vagy névkártyája a gálás Halálnak.

Szindbád célba érése is a halálban való célba jutás. Halálakor a hajós Majmunkát hivatja magához, s ő fogja le Szindbád szemét. Cél, halál, Majmunka így kapcsolódnak össze, s Majmunka alakja e végső összefonódásban nyeri el mélyebb értelmét.

Majmunka alakja hatalmassá nő a novellában, lehet példa, de nem megoldás Szindbád problémáira. Egyrészt túl van önnönkörén, ahonnan kitörni önjerejéből akar, a kitöréshez pedig a szerelemtől segítséget, impulzusokat vár; ezt pedig csak a vágy adhatja, hisz a boldog szerelem elérhetősége a végtelenbe tágitott /ld. Érzélgős utazás/. Vágyat viszont minden nő fölébreszthet, a százhet nőben a nők jóságán és gonoszságán keresztül az élet gazdagsága, kiismerhetetlensége hat Szindbádra.

7. Félelem, szorongás, halál

Szindbád már első utazásakor "az unalom és idegesség elől" menekül a "ragyogó estéjű Budapestről." /Szindbád, a hajós, 26./ A céltalanság, unalom, idegesség a pesti élet jellemzője. /Szindbád utja a halálnál, 57., Szindbád és a csók, 62., Szindbád titka, 100./ Krudy és Szindbád ezzel még nem lépne túl az Ószikéktől kezdődő nagyváros-ellenességen. Krudy azzal lép be a 20. századba, hogy hőse számára nincs menekvés. Az emlékek, ahová menekül, csak addig rendelkeznek megtartó erővel, amíg szembe nem néz velük Szindbád, mert akkor már "rosszkedvű, lehajtott fővel" kell búcsúzni tőlük. /A szerelem vége, 99./ A külső világ is félelmet kelt: utazásai során egyszer csak úgy érzi, gonosz emberek üldözik, pisztolyát markolássza, és menekül a kisvárosból, mely pedig semmiben sem különbözik a többitől. /Hófúvásban/ És fél attól, hogy egy elmúlt világ, ifjukora, apja világa az ő szeme láttára fog végérvényesen összeomlani, az ő fejére esik az omladozó kőcimer, önmagát és emlékeit végleg eltemetve. /Szindbád őszi utja, 146./

A szindbádi magányosságnak, szorongásnak a Természet szintjén való feloldására tesz kísérletet Krudy a vidéki városok házainak példájával: "...vastag hóréteg alatt régi emeletes házikók húzódnak meg egymás mellett, mintha fálnának a hidegben." /Szindbád, a hajós, 26./; "...és a föld-

szintes házak meglapulva menekültek a katona lábához... És a házikók fehér és fekete bárányokhoz hasonlítottak, amelyek a vihar előtt összebuynak" /Szindbád második utja, 38./; "...és a hófúvásban a régi házak olyanformán zárkóztak be, mintha ellenség közeledne a városhoz" /Téli ut, 167./. Lehetne ellenpélda Szindbád magányosságára az apró házak összebujaása, egyfajta közösségben való feloldódás, ha a hasonlatokban nem kapna olyan erőst hangsúlyt a kiváltó ok: a félelem. Így viszont a végérvényesség, emberben és természetben egyaránt teljessé váló szorongásról, félelelről vallanak a példák.

A korai Szindbád-novellák állandó motivuma a halál. Ady költészete még az, amelyik olyan konokul, kötetenként ciklusba foglalva érzékeli, járja körül a halál témáját, mint Krudy.⁵⁹ Szindbád már serdült ifju korában találkozik a halál érthetetlen kettősségével: misztikus voltával és brutalitásával. Az első utazáskor a halott kislány emléke megszépül, kiteljesedik, testéből azonban "kellemetlen, csipős szag" árad. /Szindbád, a hajós, 29./ Az élet, a szerelem és a halál állandó, szoros egybefonódása jellemzi a 10-es évek novelláit. Ezt érzékeli Szindbád második utján: "...nagyon sokáig, szinte órákig tartott, amíg kellő ereje és bátorsága támadt ahhoz, hogy a leányt a karjába vegye... És akkor és gyakran eszébe jutott a halott kertész ott a távoli kerti lakban, amint mozdulatlanul és hidegen fekszik az ágyon." /Szindbád második utja, 41./

Az első utazásokban Krudy a halál és a megváltás, megváltódás problémáját is vizsgálja. Lehet-e mások halála az önépítés lehetősége? Az Ifju években - sok tekintetben csak Koszto-

lányi Fürdés című novellájához hasonlítható mélylélektani re-
meklés - még büntudata van a "pupos Gergely pápa" halála miatt.
Környezete, Róza az, aki elaltatja benne a lelkiismeretfurdalást,
barátja halála juttatja neki a "hős" címet és az "örök szerelmet":
"Te egy hős fiú vagy. És ezért most már örökké szeretni foglak." /Ifjú évek, 22./ Nem tud szembenézni az öngyilkos nő emlékével, büntudat és tehetetlenség fonódik össze viselkedésében:
"Egy percig arra gondolt, hogy megkeresi a temetőben Irma sírját. Majd úgy érezte, hogy még mindig nem élt eleget ahhoz, hogy ezzel a sírkővel, ezzel a sírhalommal szembe tudna nézni. A hajnali vonattal tehát elutazott." /Szindbád második útja, 41./; Fáni halála miatt pedig "Szindbád nagyon sokáig nem tudott aludni." /Szindbád titka, 116./ Mégis, személyes büntudata ellenére, Szindbád tudja, hogy a halál túl van a megokolhatóságon, az ok-okozati viszonyon, felfoghatatlan, misztikus dolog - ezért foghatja fel és fogadhatja el az ötödik ut virágáruslányának halálát megváltásként:
"Szindbád, mint babonás ember, később egy marék véres havat vett a kezébe, és magában azt gondolta, hogy a szegény leány kiomlott vére feloldozza őt eddigi balsorsa alól. Csillaga újra felragyog, és hajója szerencsés szelekkel röpül tova." /Szindbád útja a halálnál, 61./

Megváltozik a probléma a Feltámadás novelláiban. Amíg a hajós a Szindbád ifjúsága és utazásai történeteiben a halott nők emlékeitől várja a feloldozást, addig a Feltámadás kísértésként bolyongó hőse az élőkől reméli a megváltást: "Szindbád halottaiban - mint láthatatlan utas a postakocsis mellett,

akinek csókot, bucsut intenek a városvégi fogadónál a nősze-
mélyek, amint trombitaszóval elhajt, az álmatlanok kibámul-
nak a függöny mellől, midőn éjszaka idegen városkák hepehupás
kövezetén döngenek a kerekek, mintha üres borospincékkel vol-
na aláknázva az uttest - bejárta mindazon helyeket, ahol egy-
kor boldog vagy boldogtalan volt. A sors rendelkezéséből ki-
sértetként kellett mendegélnie, amig a megváltás elérkezik."

/A gyermekek szeme, 237./ A megváltást nem az odaadó vagy hazug,
a szüzies vagy romlott, de mindenképpen kiismerhetetlen nők
hordozzák, hanem az, ami az ambivalens világban egyértelmű:
a gyermeki tisztaság. "- Istenem, ha nekem gyermekeim lenné-
nek - sóhajtott Szindbád komoran. - Mindig a hátamon hordanám
a kölykeimet, a kerti fűvön játszanék velük, és az ingecske-
jüket megvarrnám... Szépséges kis lelkecskéjükbe nézegetnék,
mint az ábrándos vándor a tengerszembe. S mindig csak velük
beszélgetnék, mert sajnálnék más szót a többi emberektől.",
majd hozzáteszi: "- A gyermekek szeme... talán még elhoznak
ide." /ua. 241./ De ez a feloldás is csak lehetséges, elkép-
zelhető: ha... lennének, talán szavak is utalnak erre, s
Szindbád őszintesége is kérdéses, hisz korábban "csinos arcu
kis ölebeknek" látja a gyerekeket, akiket "anyjuk cukorral
jutalmaz". /uo./ De hogy a Krudy-Szindbádot izgatja a megvál-
tódás ilyen lehetősége, azt majd a vadevezős megtérése kései
kulcsnovellája bizonyítja, annak motivumai - gyermek, ingecs-
ke - itt előlegződnek.

Aki állandóan érzékeli környezetében és önmagában a ha-
lált, az kénytelen tudomásul venni a tényt, az elmulást, s

igy fel is oldódik a halál tragikuma. Szindbád a természetben is érzékeli az elmulást. A korai elbeszélések sűrű hóesésében mintha a természet védekezési reflexe nyilvánulna meg. Mindent fehérbe öltöztet, tisztának mutat, megőriz. De Szindbád tudja, hogy amit ily módon véd a természet: az az elmulás; a hó alatt sírok vannak, halottak fekszenek az örök enyészetet fedi be vastag takaróval a hó. /Szindbád titka, 109., Téli ut, 169., 171./ Mivel tudomásul veszi a halál tényét, az őt körülvevő emlékek felidézésével "belesimul" a halálba, egy másik létállapotba: "Még egy gömbölyű, fehér női testrész villan meg a tekintete előtt, mint egy alabástrom gömb. És a kékes-fekete árnyék a gömbön is láthatóvá válik, ugyanakkor kedves, sokszor érzett illatok borongják körül Szindbát fejét. Nemsokára megérkezett Majmunka, és kezével gondosan lenyomkodta Szindbád szempilláit." /Szindbád álma, 140./

A kísértet Szindbád alakjában a Halál-rokona szereppel való teljes azonosulás teremődik meg. Új, eddig nem tapasztalt élményeket nem szerez, csupán a régiek tudatosulnak benne: az élet kiismerhetetlensége, változatossága. Sérthetetlené válhat Szindbád kísértetként, eldobhatja magától az életet - Ady: A meghívott Halál című versével rokon probléma - s ily módon kitörhet az életből. De Szindbád tudja, hogy számára - a 10-es évek embere számára - épp ellenkező dolog lenne a megoldás. A halott Szindbád is állandóan az életbe tekint, önmagából kitörve az életben szeretne feloldódni - ez lesz a halott Szindbád vágya is: "- Élet - gondolta Szindbád. - Ledér, szent és megunt élet! Mily jó volna visszamenni beléd!" /Vörös

Ökör, 25o./ S ilymódon - Huszárik Zoltán szép esszéjének szavával: "a halál bizonyosságával szemben az élet sokrétűségét, gazdagságát állítja szembe."⁶⁰

8. Törtség-érzet és életszeretet

"Minden Egész eltörött" - kiált fel Ady 1909-ben, s fogalmazza meg az új századba fordult világ emberének általános válságérzetét. A problémát Nietzsche, a századelő gondolatvilágának ősatyja érzékeli először, de a magyar irodalomban a törtség-érzet, "ember és ember, ember és külvilág feloldhatatlannak érzett ellentéte Ady költészetében jut el a legteljesebb, legátfogóbb és mégis megrázóan élményszerű gondolati általánosításig... szava az imperialista világrend embertelenségének egészét átélő emberé."⁶¹ Az élmény áthatja az egész 20. századi irodalmat, s az általunk vizsgált időszak minden jelentős írójának szembe kell néznie ezzel a gyötrő problémával. Hadd utaljunk most a kevésbé idézettekre; Juhász Gyulának 1905 és 1910 között a "tört" szó válik fő motívumává:

A régi gyermek játékaik törve,
A régi gyermek kertjei oda,
Régi szüretnek nem jön vissza ősze,
Régi majális, hol van már bora?

/Szürkület/⁶²

Kafka hősnője is az "egész élményre" vágyik.⁶³

A törtség-érzet komplex jelenség; a dolgozatunkban eddig vizsgált jelenségek mind visszavezethetők erre az érzésre. A bizonytalanság érzete, az elmagányosodás, az értékvesztés, s a védekezés gesztusaként a menekülés a múltba, a mítoszba, a szerelembe, a halálba, az Egész keresése mind összetevői a fragmentaritás érzetének. Bori Imre - joggal - a szindbádi emlékezés fragmentum-jellegéről beszél.⁶⁴ Talán nem tűnik erőltetettnek, ha stílusának alappilléreiben: a szinekdochéban⁶⁵, végtelenre állított asszociációs távolságu hasonlataiban⁶⁶, grammatikai szervezőerő híján kanyargó mondatkigyóiban a törtség-érzet stílusbeli vetületét is látjuk.

Az író által ábrázolt, a hős által megélt problémák súlyosak, égetők, a megoldási lehetőségek kérdésesek. A korai Szindbád-novellák világképe mégsem tragikus, mint ahogy a hasonló problémákat felvető kortársaié sem. Hisz az új század nemcsak új problémákat hoz az új kor emberének, hanem egy új világot, s ezzel az életre való rácsodálkozás, az érzékelés és felfedezés gyermeki, első emberi lehetőségét is. "Hisz Krudy világa, amit ábrázol, az emléken túl, az életregényen túl, azok tanulsága: költészet, szépség, egy-egy szép részlet, egy szín, töredező, foszladozó kép, elmosódó jelenet. A valóság ebben a látszat-kuszaságban: új látások, hitek valósága, a bizonytalan, testetlen, ismeretlen, amit Adyval, Kafkával, Balázs Bélával, egész nemzedékével együtt várt, ami megmámorosíthatja még az izgalmakra éhes költőt."⁶⁷ Babits a Naiv

ballada című versében jellemzi az új kor emberét:

Szerettem mindent, ami új,
Szerettem mindent, ami ódon:
usztam kanyar, gonosz folyókon,
némán poshadtam lusta tókon,
szerettem mindent, ami ódon
szerettem mindent, ami új:
    bus zene volt a lelkem,
    éltem ütemét:
    ha meghalok, az Isten
    behunyja egy szemét.⁶⁸

Nem véletlenül esik erre az időre Babits tanulmánya, a Szagokról, illatokról /1909/, melyben az újfajta ember- és művésztípus, a szenzibilis, a világgal szemben fogékony ember rajzát adja. S az az érzékenység, mellyel a Krudy-Szindbád a világot szemléli, már "az élet akarásának foka".⁶⁹ Kosztolányi korabeli recenziója is erre utal: "Csak az élet gazdagsága az övé, az a kincs, hogy mindent másképpen lát, mint a többiek. Nem vették észre, hogy ennél az írónál minden fontos?"⁷⁰ Bárhol ütjük fel a Szindbád-történeteket, mindenhol az élet megragadásának igénye, a mindenre odafigyelés módszerét látjuk. "Az utcán éjfél tájt, tompán, hosszasan üvöltött valaki, majd csendes hörgés következett, mint mikor az oldalba lőtt farkas a vért hányja. A kémények, tetők szűzi fehéren ácsorogtak a magasságokban, friss hó hullott az éjszaka, és éjfél tájban a telihold vándorolt végig a téli álommal behintett város fölött, egy régi háztetőn a szélkas oly mozdulatlanul, mereven

tisztelgett a hold felé, mint a császárnak a vén katona."
/Az átszurt szív szerenádja, 184./ Ez az esetlegesen kiválasztott mikrorészlet határozóinak és jelzőinek gazdagságával is igazolja Bori Imre megállapítását: "Nemcsak "szép" mondatai vannak, és nemcsak bágyadt, melankolikus hangulatokat sugároznak ezek és az ilyen mondatok, hanem a világ valóságáról /tárgyi, megjelenési formában/ is jelentős információkat hordoznak, és a költőinek és hétköznapiak a teljességét reprodukálják, akár csak a szecesszióra érzékeny többi művészetek is."⁷¹

+

Törtség, bizonytalanság, a személyiség válsága, értékvesztés és halálmitosz - ezek voltak dolgozatunk kulcsszavai, elemzésünk szerint ezek a fogalmak, érzések játszanak kulcsszerepet a 10-es évek Szindbád-történeteiben. Van-e megoldása ezeknek a kérdéseknek, problémáknak?

Eltűnik és megkérdőjeleződik "a 19. század egységes és stabil perspektívája, amelyik mindent az "én és világ" antitézis koordináta-rendszerében vizsgál"⁷², hisz a század elejére a világ, az egész hiánya, illetve csonkasága tudatosul. Szindbád a kérdésekre az én körén belül, egy individuális perspektíván keresztül próbál válaszolni, probléma és megoldás egybeesik, s csak az én makacs körbejárása történik meg.

Ilyenmódon a személyiség kérdése megoldhatatlan, "s nem is ilyen vagy olyan eldöntése, hanem meghaladása, félretolása"⁷³ hozza a problémára a választ. Megoldhatatlan azért is, mert túlságosan artisztikus, dekoratív, "örök emberi", talontul gazdag filozófiai háttérű. Érti ezt Krudy is, mikor a kérdés spekulatív jellegével szembeállítja az élet gazdagságát.

ELZÁRKÓZÁS ÉS GROTESZK – A "SZINDBÁD MEGTÉRÉSE" NOVELLÁI

A nyolc évi hallgatás után megjelenő első Szindbád-történetben Krudy így jellemzi hőse helyzetét: "Abban az időben, amikor ez Szindbáddal történik: már nem szólalnak meg a kakasok este nyolc órakor a Tisza-parton, mert Szindbád a faluba vagy a városba megérkezett... Szindbád nem kellett feltűnőséget megjelenésével a vidéki városban, bár régi szokása szerint minden udvarba, minden ablakba benézett, ha a kaput vagy az ablakot nyitva találta; ...valamint megállott estefelé ama házak elé rakott vagy ásott padok környékén is, amely padokon a szomszédság fiatal hölgyei szoktak estefelé kuncogó történeteket mesélgetni, de Szindbád csak annyiban vehetett részt az ártatlan mulatságban, hogy néhány aranypéNZ az ő szürke fejére is lehullott a szeptemberi akácfáról... Ugy látszott, hogy a kalandok most már végleg elkerülik a szerelmi kalandort." Majd Szindbád teszi hozzá: "Én már nem tudom a helyet, ahol a szerelmesek találkozni szoktak." /Vadkörtefa, 292-293./

A probléma, a konfliktus: Szindbád és a világ idegensége nem új, hisz a korai Szindbád-elbeszélések is erről valának; a mitikus messzeségekből leszármaztatott hős állandó

nyugtalansága, otthontalansága is az én és világ kapcsolat megbonlásáról szól. S míg a hős nyugtalanságához az írói kiutkeresés lázas nyugtalansága párosult a lo-es években, addig a megtérés novellái a problémához való új írói viszony, új írói látásmód jelzői. Ennek az új írói viszonynak az alapja a probléma tudomásulvétele: adott és megmásíthatatlan a hősnek a világból való kivetettsége és kiesettsége. Mivel Krudy a tényt tudomásul veszi, megkerüli ezzel a megoldhatóság és feloldhatóság tragikus kérdését. Életérzése egyfajta tudatos elzárkózás a világtól, menekülés egy önmaga felépítette mikrovilágba, mindennek kifejezője, ábrázolási módja a groteszk lesz.

Utaljunk vissza a lo-es évek novelláira. Szindbád végtelenbe tágitott tér- és időkoordináták között mozgott, jelképezve a személyiség állandó önkeresését és kapcsolatvágyát a világgal. Az ábrázolás egy individuális perspektíván keresztül történt. A Megtérés e látásmód elvetése. Történeti és személyes okai egyértelműek. A viharos és tragikus történelmi események, a világháború, a Tanácsköztársaság, a fehérterror ijesztően nevetségessé és kicsinnyé zsugorítják a személyiséget, s utólag kérdőjeleződik meg s válik érthetlenné az a lázas igyekezet, amellyel a lo-es évek írói az individuum problémáinak megoldását keresték. Személyes életének nehézségei, írói egzisztenciájának fokozatos ellehetetlenülése - az időnkénti fellendülés ellenére is - kényszerítő erővel hatnak új látásmódjának kialakulására. Nem egyedi Krudy életérzése,

a történelmi és individuális kiuttalanságot jelzi Babits is -
tragikusan - ebben az időben írt verseiben:

. . . . . Elöttem
sanda jövő, körülöttem népek nyomora, tikkadt
gyűlölet hálója, önös kormányok öröklő
versenye, vér, vér, vér... Nem apadt el az ösztönök
/alja,
könnyű zsilip szegi csak, szomjas kontárok ügyetlen
ujja alatt. Ártér a világ, ártér Magyarország
véres iszappal. A föld iszamós, s már érzem a dombot
ingani házam alatt.

/A sziget nem elég magas/

Mint ahogy Babits költészetében is a menekülés, az elzárkó-
zás lesz a főmotívum ebben a korszakban /Gazda bekeríti há-
zát, A sziget nem elég magas/, a menekülés a magánélet mik-
rovilágába:

Csókolj! A lira meghal, és a bus
élet a kettős csöndbe menekül.

/Régen elzengetek Sappho napjai/

Az új Szindbád igénye már nem az egész világ meghódítá-
sa, bekerülés az életbe, hanem a végtelennel szemben egy par-
tikuláris vágy, egy csendes családi otthon szerzése: "Kettőn-
ket is eltarthatna egy asszony, és különben is szeretnék fiam
vagyonával magam spekulálni, amellet, hogy nagyon kívánkozom
a csendes családi otthon után. Egy nagy fa alatt, napsütéses
padon akarok üldögélni, amikor a fiam felesége a virágmagvakat
tavasszal elvetegeti." /Legjobb olyan asszonyt elvenni, akinek
első urát felakasztották, 367./ Ennek - különösen a lo-es évek

érzetkörével szembeállítva - a "fantasztikusan kicsiny vágykészletnek"⁷⁴ a kifejezői, hogy képzeletét ehhez a vágykészlethez köti le. A Szindbád ifjúsága novellái kapcsán joggal beszéltünk a hasonlatok végtelenre állított asszociációs távolságáról, most az asszociációk mindig az udvarház, a gazdaember, a háztartás, s ilyen módon az otthon képzetkörét idézik: "Szindbád megcirógatta ültéből a kis ködmön bélését. Valóban meleg és lágy volt az, hogy Szindbádnak nyomban falusi dunyhák jutottak eszébe és a dunyhák alatt való barátságos álmok, amikor odakünn elfehéredik a torony sűvege. Ha pedig komolyan felébred az ember, gömböcökbe üti a fejét, amelyek a kamra léceiről lecsúngenek. A fiatal szolgálólányok arculatai úgy nekipirosodnak, mint a cseresznyebefőtt."

/A ködmönös nő, 308./ Szerelmi vallomása közben "ugy simul az asszony lábához, mint egy vadszőlő tőke a ház falához."

/ua. 310./ Már nem az örök nyugtalanság hajtja, hanem az otthon melege utáni vágy, apró, bensőséges örömeik: "egyszer északapott, hogy itt is, amott is várnak reá a világban - őszi tájakon nézik miatta elgondolkozó szemek a lappangva szállósó varjakat; udvarházak kerítésénél ugatja meg az unatkozó házörző a holdvilágot, mert már nem jár az ablak alá. Várják szüretkor izes fűrtök, amelyeket a legdrágább kéz szakít le számára, és várják a pohárköszöntőt, amelyeket hű barátok mondanak el a mindig bánatosnak látszó cimborának." /A paradicsomfolt, 311./ Az író képzeletét egy apró világ, a falusi udvartartás elemeiből, mindennapjaiból meríti: "Látta az asszony arcát megmérgegedni, mintha legkedvesebb kakasát lelte

volna döglötten a tyukketrecben; ...Terka kiment a házból, oly felindulással, mintha arról volna szó, hogy a reggeli nagymosáshoz szükséges pofonokat kiosztogassa... /A tetszhalott, 334-335./; "Csak darab idő múlva tudta rendbehozni a hangját, hogy az szigorú legyen, mint a tormareszelője..." /Valamely szívhez szóló történet, 349./; "Olyan szenvedélyes szeme volt, mint csirkeölő konyhakésének..." /Utközben, 405./; "Már megint úgy mozgatja a fülét, mint káposztáskertben lapuló nyul." /A beteg nő, 417./; "A csengetés hangja, mint egy vidám kiskutya csaholása, futamodott be a házba..." /Jobb lábbal megbotlani, mint nyelvvel, 441./ Ebben a leszűkített képzet- és vágyvilágban lehet az anya "kormos kis fazék", s csak ebben a zárt világban lehet újra gyermek, nyerheti vissza gyermeki érzéseit, izgatottságát: "- Ó, jaj nekem! - felet Szindbád, mintha ismét gyermek volna, és leesik az eperfáról... Szindbád olyan izgatott lett a gyermekkori zsámolyon, hogy körülnyargalt a zsámollyal a szobában." /Addig él az ember valamit, amíg a szüleje él, 322-323./

"Ebben az újonnan felépített világban a közönséges kölcsönviszonyok és /pszichológiai és logikai/ kapcsolatok érvénytelenek és minden apróság kolosszális méretűvé nőhet."⁷⁵ Az új, megváltozott viszony legszembetűnőbben Szindbád szerelemképében jelentkezik. Ő, aki a nőkben a megváltást kereste, akikhez a testi vágy és a lovagi tisztelet egyszerre fűzte, akiktől új impulzusokat várt életéhez, most arra a nőre vágyik: "Aki a pincehideg boroskancsót kemencemeleg szóval teszi elibénk. Aki a besavanyított káposztafejek közül

a hordóból a legnagyobbat válogatja ki a kedvünkért." /A ködmönös nő, 310./ Annak a nőnek az emléke kíséri, aki "A pattanákat kinyomkodta a nyakamon - amíg szeretett. A harisnyámra foltot vetett - mintha attól félt volna, hogy lyukas harisnyában kerülök el valamerre, valahová. Megnyírta a körmömet, amíg eludtam; kétoldalt megsimogatta az arcomat, ha felnyögtem álmomban. Dalolt a fülemben, hogy ismét elaludjak." /Addig ér az ember valamit, amíg a szülege él, 323./ Szindbád már képes arra, hogy önmaga is a bensőségesség, az otthonosság hordozója legyen, hisz úgy érkezik meg a nőkhöz, "mint egy várva-várt karácsonyi csomag". /A tetszhalott, 332./ Ebben az író által megteremtett kicsiny világban, "a groteszk stílus háttérén válik az igazi érzés legkisebb felvillanása is meg-rázóvá"⁷⁶, igazzá és emberivé; itt hitelesítődnek a konvencionális szerelem ellenében felmutatott gesztusok: "- No, nem bánom, tegye fejemre a pirosapucsos lábát, régen látom, hogy ezt akarja." /A ködmönös nő, 310./; "Az asszonyság megint csak fölemelte kövérkés tenyerét, és jóízűen Szindbád hátára ütött. - Ezt az ütést tekintem az eljegyzésünknek - mondá bizonyos boldogsággal a lovaggá ütött férfiú." /Az eljegyzés, 331./

A vágy, képzet és gesztuskincs groteszkségét növeli az eseményszint is. Még Szindbád is némileg csodálkozva nézi a sánta kérők sajátos szerelmi párbaját: "Valóban ott ült a két kérő a csárdaszoba hosszú, X-lábu asztalánál. Revolvert tartottak a kezükben, és egymás lábát lövöldözgették az asztal alatt. Az egyik lábuk ugyanis fából volt, ott maradt az

alig elmúlt háboruban az igazi lábuk. Dörrent a pisztoly, és darab forgács leszakadt az egyik kérő lábáról. Most majd ő veszi célba a barátja lábát." /Az eljegyzés, 329./ Nők öngyilkossága vagy kísérlete, amit a lo-es évek Szindbádja kartikus, megváltó élményként fogott föl, most legfeljebb némi kellemetlenség, tragikussága föloldódik a groteszkben: "A történet pontos megértéséhez tudni kell: hogy Szindbádnak a nyakába ugrott egy nő az első emeletről, mert, mint mondá, régen vágyódott vele megismerkedni." /Sok bába között elvász a gyerek, 388./ Szindbád bujkálása és menekülése a népes pesti utcákon a hamisfogu és harapós Pálma elől az Iszkiri című novellában a korabeli burleszkeket idézi. A tetszhalott című történetben a szeretőtől a feleséghez, a feleségtől a szeretőhöz küldött Szindbád nemcsak "arra az egyszerű igazságra döbben rá, hogy értéke csakis az élő embernek van a nők szemében"⁷⁷, hanem jóval magától értetődőbbre, kézzelfoghatóbbra, a groteszk által hitelesítettve: éjszaka hideg van, jobb a melegben: "Ám hajnalban, mikor növekedett a hideg, Szindbád hangja hallatszott az ajtó előtt: - Nyiss már ki, mert idekinn megvesz az isten hidege!" /A tetszhalott, 339./.

A Megtérés novelláskötet ujdonsága, hogy egyik központi kérdése a nyelvi érintkezés elsatnyulása, értéktelenedése. A szavak kiüresedését érzékeli Szindbád, a nyelvi kapcsolatteremtés nehézségét: "Szindbád a szavak ócska lomtárában keresgélt valamely megfelelő frázist, amellyel lecsillapítjatná a házaitani vágyó asszonyt, de hirtelenében

nem jutott eszébe semmi okos dolog." /Az eljegyzés, 329./
Elhagyják Szindbádot a szavak, a világgal való kapcsolat megszakadása nyelvi szinten is jelentkezik. Babits éli át ezt az élményt nagy erővel:

. . . . . Szók, szók, ti pártütők,

kik hajdan ami volt értetlen, megsugátok,
és fegyverré a but edzé harmóniátok,
mért hagytok így dadogni most a világ előtt?

/Hegedük hervatag szava/

Az ábrázolhatóság és kifejezhetőség nehézségeire panaszko-
dik Kosztolányi Esti Kornélja is: "- Az a baj - panaszkodott
-, hogy unom, kimondhatatlanul unom a betűket és mondatokat.
Az ember irkál-firkál s végül azt látja, hogy mindig ugyanazok
a szavak ismétlődnek. Csupa: nem, de, hogy, inkább, azért.
Ez őrjítő."⁷⁸

A nyelv szerepét átveszik a mozdulatok: "olyanformán
adnak szerelmi jelt, hogy taposni kezdik egymás lábát az
asztal alatt, ahelyett, hogy nyíltan bevallanák érzelmüket."
/A szerelem lexikona, 384./, vagy ami még jellemzőbb, a
szavak értékének devalválódása miatt fontosabb lesz az azt
kísérő gesztus, hanghordozás, beszédmód, antikuláció, ezek
lesznek magának a közlésnek a hordozói. Ebben pedig Szindbád
utolérhetetlen mester, minden megnyilatkozása más és más
hangon történik. A Vendéglátás novella nagyjelenete bizonyít-
ja ezt legjobban, aholis Szindbád csirkesütés közben mutat-
ja be képességét: "- Szerelem, kezdte Szindbád azon a régi

szélhámos hangon, amelynek hallatára nyeregben száguldó svindlerok, feldühödött apák és férfiek pisztolyai elől menekülő nőcsábítók jutnak az emberek eszébe, de nem a nőkébe, akik ezeket a hangokat meghallgatják. - Szerelem - ismételte lágyan tremolázva, hogy a hallgató azt hihette volna, hogy az előadó öngyilkossági tervének végrehajtása végett jött éppen ebben a városba, ahol majd egy sarkeresztre ráborulva megtalálják holttestét. - Szerelem - bugott fel még egyszer Szindbád..." /319./ Nem esik Szindbád nehezére, hogy szinte két mondat között "váltson": "Szindbád, aki darab ideig azt hitte, hogy ért az öregszonyok nyelvén, erőt vett magán, és komédiás hangon szólt közbe." /Az életmentő kékfestő, 359./ Mindig tudja, milyen hangnem erősítheti fel mondandóját: "- Remélem, hogy megbánta tettét, többet nem akar a fejemre ugrani - szólt olyan hangon, mint az egyházatyáktól hallotta, amikor még gyónni járt." /Sok baba között elvész a gyerek, 392./ De Szindbád tudja, hogy mindez csak hazugság, manir: "- Mit ér, ha nem enged megismerkedni idegen nőkkel, akiknek újra, meg újra elmondhatnám azokat a bevált szép szavakat, amelyeket a nők állítólag életük végéig nem tudnak elfelejteni?... - Hazudni szeretne nőknek? - Szindbád szótlanul bólintott." /A vendéglátás, 319./ Ez a beismerés a kommunikáció csődjének tudomásul vétele. Groteszkké azzal válik, hogy miután Szindbádban tudatosul a szavak, a nyelvi érintkezés kiüresedése, reakciója a közhelyekhez, elkoptatott szólásokhoz, népi bölcsességekhez való fordulás, ezek tudatos felvállalása a megnyilatkozás egyetlen lehetséges formájaként. Szindbádról

azért nem hallottunk sokáig, "mert padra tették a csizmáját".
/A paradicsomfolt, 311./ Leggyakrabban már a novellák címében feltűnnek a szólások, közmondások: "Addig ér az ember valamit, amíg a szüleje él"; "Sok bába között elvész a gyerek"; "Pénzzel járják a bucsut" stb. E kérdés átvezet bennünket a nyelvi groteszk néhány jellegzetességének leírásához. E stílus középpontjában a nyelvi játékok állnak. Ezt figyelhetjük meg a Szindbádot körülvevő szereplők nevének kiválasztásában. Dalon-dai Boriska, Kisunyomi, Szerenádi Szerafin, Emilfiné, Itt Jucika - e neveknek nem elsősorban "beszélő" jellegük a fontos, hanem hangzásbeli szemantikájuk, artikulációs kifejezőerejük. A jó hangzás, a hanggal való játék, a lényege az olyan - különben motiválatlan - cím illetve hőselnevezésnek, mint például: az életmentő kékfestő. A komikus hatás fokozója lehet az alliteráció /Távoli, de kéthangzós/: - Becsínált malacot? - kérdezte némi megrökönyödéssel Bella. /Vadkörtefa, 297./ Egy frázis kiforgatása - a szemek beszélnek - a formális fokozás és ellentét segítségével teszi groteszkké a közlést: "Szindbádnak most is kidagadt a melle, megroggyant az alázattól a térde, fátyolos lett a szeme, amint az arckép előtt állott, amelyhez hamarosan hozzáképzelte a vanília-bágyadt szőke hajatot, az egykedvű, szenvedélytelen szürkés-kék szemeket, amelyek csak kivételesen mondtak valamit, de akkor nagyon sokat beszéltek." /Vadkörtefa, 293./ A groteszk hatás forrása a rendszerint szigorúan logikus mondatszerkezettel palástolt, de értelmileg logikátlan mondatfűzés: "Élt egy özvegy asszony M.-ben, akihez Szindbádo t bizonyos régebbi ismeretség fűzte, úgyhogy a végzet kiszámíthatatlanságából az asszony özvegy

segítségével védekezni tud ama lidércnyomások, kísértetjárások és hölgyi látogatások ellenében, amelyek éjszakának idején meglátogatnak minden ötvenedik életéve felé ballagó férfiut. Még mindig bizott abban, hogy a hajnali harangszóra elröppennek ágya széléről a tüzesvastestű leánykák, elmúlnak a titokzatos kopogások, amelyek a félálomból felriasztják, nem látja káprázataiban a szélesvállu hóhért maga felé közeledni, hogy szinte felsikolt az ijedelemtől... Még nem mondott le magában arról a hiu reményről, ...rendes helyére táncol vissza a mája, mint a francia négyesben a dáma, megnyugszik a vese, nem akar mindig vándorolni menni, mint egy rossz kutya; a gyomor pedig olyan öblös lesz, mint egy karosszék." /Pénzzel járják a busut, 407./

Az "Örökifju" Szindbád az öregségtől fél. "- Ötvenedik éve felé minden embernek változtatni kell életmódján, ha nem akar csunya öregemberre válni, aki terhére van felebarátainak... Iszonyatos dolog az, ha az ember elől azért bujnak el, mert megöregedett. Rendben kell tartani a szívet, a gyomrot, a májat, az epét..." /Nem veszik a lovat csupán a szőriért, 448./

A Megtérés Szindbádja már nem céltalanul bolyong a világban, mint ifjukorában, hanem rendezni akarja életét. Tudatosan, tervszerűen vág neki e feladatának, a novellák az élet rendbehozatala igényének egy-egy állomásai. Szindbád nézőpontja már nem a múltba irányul, hanem a jelent és a jövőt pásztázza. Véglegesen le akar számolni a múlttal, a múlt kísérteteivel, még akkor is, ha ez csak őrjítő, tébolyító víziók át-

élésén keresztül lehetséges. A testi és lelki szenvedések poklába kell alámerülnie álmában: "Némelyik régi hölgy az ágya szélére kuporodva: boszorkány-nyomást is tudott gyakorolni a tehetetlen Szindbádra, egyenként huzogatta a férfi hajszálait, elzsibbasztotta a karjait, görcsöt kötött a lába inára, hogy ki ne ugorhasson az ágyból, tüzes patkót ütött a sarkára, megnövekedett, farkashosszu nyelvét dugta a torkába /amitől fuldokolni kell/, az agyvelejébe paprikát hintett, a szemét lekötötte egy olyan vastagszáru kendővel, amilyennel a ravatalokat szokás befödni, az orra felé rossz illatokat legyezett, a fülébe sustorgó vizet öntött, és amikor így végképpen tehetetlenné tette: hollókarmokkal vájkálni kezdte a szivét." /Hogyan lehet megszabadulni a kísértetektől? 463./

Míg a lo-es évek Szindbádja a jelenből a múltba vágyódott, addig most a múlt agytépő kísértetétől is menekül egy önmaga által leszűkített jelenbe, ahol, ha az ember elfogadja annak érvényét és határait, még fel is oldódhat, és meg is "szabadulhat a múltból visszajáró kísérteteitől." /uo. 469./

Meg akar szabadulni bűneitől is. Bravuros okfejtéssel próbálja elkerülni a penitentiát: nem akar szomorúságot okozni páter Göbinek, egykori tanárának, aki őt gyermekkorában mindig büntelennek látta, ezért el próbálja adni bűneit, mint egykor gyermekkorában, amikor nem akart páter Göbinek szomorúságot okozni bűneivel. És most is, mint gyermekkorában, annak akarja eladni, akivel szemben bűnös volt. Az alku nem jön létre, a bűn tárgya, Marika szétrobbantja azt. Ugy gondoljuk, hogy

nem "A nem érdemes tisztességesnek lenni" cinikus, frivol tanulságát rejtegető történet ez " - ahogy Fábri Anna értelmezi⁸⁰, hanem a büntől való megszabadulás lehetetlensége, a bűnnel való együttélés szükségszerű kényszere fejeződik ki Az életmentő kékfestő történetében. Mint ahogy nem adhat feloldozást a parasztasszonyok babonás mesemondása sem, bár a végtelen ég alatt fekvő és önmagát - a mese hatására - gyermeknek érző Szindbádban megvan erre az igény. De azt is tudja, érzi, hogy ezt a mesét már hallotta, s a mese újbóli befogadását az elvesztett gyermeki tisztaság, a megkövült bűn nehezíti. /Pénzzel járják a bucsut/

Az ötvenéves Szindbád úgy érzi, nemcsak rendezni kell életét, de rendszerezni kell élettapasztalatait is. Mivel a szerelem szférájában a legjártasabb, munkás életének ismereteit a szerelem lexikonában akarja összefoglalni. "Szorgalmas gyűjtő" és "szerkesztési" munkájában minden jelenséget feljegyez noteszába /más novellákban is előfordul Szindbád notesza, a valósághoz ragaszkodás e jelképe/, munkája tényrögzítő és nem oknyomozó jellegű. "/Miért van ez így? Szindbád ezzel nem sokat törődött, de mindenesetre felvette lexikonába e tüneményt/". /A szerelem lexikona, 386./ Tudja, hogy a szerelem túl van a megokolhatóságon, szertelenségében, kiismerhetetlenségében az álomhoz áll közel. Mivel az álomban minden előfordulhat, "mely dolgot már előtte is többen felfedeztek" /uo. 387./, így a szerelemben is. Az élet minden dolgában, tárgyában, rezdülésében a szerelmet kell látni - ezzel fokozza groteszkké szerelemképét. Ezért lesz a lexikon egyet-

len címszava a szu: "Szu. Láthatatlan, faörlő rovar, amely régi butorokban szeret lakni, és a hagyomány szerint addig él az ember, amíg a szu hangját hallja. A legújabb tudomány kiderítette, hogy ez a haszontalan kis kártevő bogár is Ámor szolgálatában van, mert hangját néha úgy tudja változtatni éjszakánként, mintha fuvolázna vagy dalolna..." /uo. 387./

A tapasztalatok rendszerezése mellett ott az igény Szindbádban azok átadására is. Meg is leli azt, akinek átadhatja, "bizonyos véletlen körülmények folytán feltalált fiának". /Valamely szívhez szóló történet, 343./ Szindbád testamentumát is megfogalmazza: "- Ha egyszer meghalok, reád hagyom ezt az egész gyönyörű szép világot - mondta Szindbád fiának." /Jobb lábbal megbotlani, mint nyelvvel, 44o./ Hasonló gesztus, az élettapasztalatok átadása a szervezőereje Kosztolányi ezidőben írt ciklusának is:

Lásd, kisfiam, ezt mind neked adom most,
legyen tiéd örökre az egész.

Vedd a telet és a nyarat, a lombost,
itt van neked az epe és a méz.

/A bus férfi panasza/

De hogy a "kacsafark hajú" és "reális" állandó jelzővel ellátott fiatalember méltó legyen az örökségre, meg kell ismernie az életet. Szindbád pedig "a szemléltető oktatás" híve, hiszen tudja, "hogy fiatalembernek hiába beszél az ember, nem hiszi el ugysem." /Valamely szívhez szóló történet, 347./ Ezért viszi magával utazásaira. Első közös utjuk pedagógiai célja, hogy a fiú átessen az első szerelmi csalódá-

son. Az ötlet és a kivitelezés méltó Szindbádhoz, a mesterhez. Egyszerre mutatja fel a szerelem boldogságát és a beteljesülés lehetetlenségét, hogy világossá váljon fia számára a didaxis: "- Még sokat fognak szeretni. Senki sem halt meg szerelemtől." /ua. 350./ Szindbád minden lehetőséget megragad arra, hogy tanítsa a fiát. Az élet minden tényére, rezdülésére reflektál, mindenhez kommentárt fűz. Értekezést folytat a bűnről és a harangozásról /Az életmentő kékfestő/, a hazaszeretetről: "Menjünk egy darab időre külföldre, hogy ráeszméljunk arra, hogy mégiscsak a legjobb otthon lógnak a lábunkat, sehol sem árulnak olyan bajuszpedrőt, mint a Roykó-patikában, Tiszafüreden." /A szakácskönyv és játékosbolt. 456./ Utazásaik vagy eleve "didaktikai" célzatuak, vagy utólag vonja le Szindbád a "tanulságot". Ezek általában tulmutatnak a konkrét történeten: Tollfosztásban nem szakad meg az ember, Jobb lábbal megbotlani, mint nyelvvel stb.-tipusu bölcsességek. Vajon arról van-e szó, amit Fábri Anna feltételez, Szindbádra nézve rosszállólag: "a Hajós nagy átfogó életbölcsességek helyett csupán szentenciózus frázisokkal tudja megismertetni gyermekét."⁸¹ Ugy gondoljuk, nem. Szindbád bölcsességei arról tanuskodnak, hogy az élettapasztalatok megszereshetetlenek és átadhatatlanok, /Nem véletlenül ábrázolja mindig iróniával Krudy a tanárokat!/ Szindbád azért fordul a szentenciákhoz, mert azok egyrészt elég tág értelműek ahhoz, hogy az élet magyarázható legyen velük, s

fiát is magához tudja kötni evvel, másrészt üresek, s így Szindbád nem is neveli félre a fiát. De mindezek a bölcsességek a groteszk fordított értékrendű világában hitelesítődnek. Szindbád már nem az abszolút után kutat, hanem tudatosan, a világgal szemben vállalja saját értékrendjét; a szindbádi világban a harangozni tudás éppugy az élet lényegi dolgai közé tartozik, mint ahogy tudni kell, hogy óvakodjunk a "vizicsibe-fejű nőktől", s ebben a világban lehet a bölcsességek bölcsessége - Szindbádot is némileg megdöbbenve - Szerenádi Szerafin mondása: "Legjobb olyan asszonyt elvenni, akinek az első urát felakasztották." A Megtérés Szindbádja életelvként vallja: "Ezeket mind tudni kell az embernek, aki nem akar eltévedni az életben." /Az életmentő kékfestő/352/.

A történelmi és individuális kiutatlanságra, a világból való kivetettség érzésére így születik meg a 20-as évek Szindbádjának groteszk válasza.

SZÁMVETÉSIGÉNY ÉS TÁRGYIASSÁG AZ UTOLSÓ SZINDBÁD-NOVELLÁK-
BAN

Míg az első két Szindbád-kötet egységét a szecessziós életérzés és stílus biztosította, a Megtérését a groteszk, az utolsó novellákban, a számvetés igénye fogalmazódik meg, az élettel való szembenézés eddigieknél őszintébb kényszerre.

Az utolsó művekben a novellairány változásának legszembevetőbb jellemzője a "tárgyas" novella felé való törekvés. Krudy módszere kettős erővonalu: egyrészt az objektív világ pontos számbavétele, másrészt a megfigyelések szubjektív kommentálása, azaz egy tárgyiasságra való törekvésben folyton előtörő alanyiség adja a kései novellák egy csoportjának sajátos stílusát.

A Kérem a kezét... című novellában Krudyt a tárgyakban jelenlevő individuum kérdése izgatja. Szindbád Fifire, a panziótulajdonosnőre várva sorra veszi a körülötte levő tárgyakat, ezekben próbálva felfedezni régen nemlátott barát-nője arcát, a jellem állandóságát és változását, a "dolgo-

után" kutat, "amelyeknél fogva megállapíthatná az egykori Piffi mostani lelkiéletét, amidőn nem táncol többé korcsolyán a Jégkirálynő keringőjére." /ua. 479./ A tárgyak számbavétele során Szindbád azt is érzékeli, hogy bár a dolgokban tetten érhető a személyiség, amiket és ahogyan elrendez maga körül, de a tárgyak az emberrel való viszonyban meg is őrzik függetlenségüket, barátságosak, ellenségesek vagy közömbösek az ember iránt. Az embert körülvevő mikrovilág érzékelése egyuttal a korai Szindbád-novelláktól kezdődő fokozatos perspektíva-szűkülés bizonyítéka is. Ez az új novellatípus jellemzi az ún. "feljegyzéseket" is: Százesztendő emberek bucsuja; Bucufia; Miért járják a rókatáncot?. Szauder József találóan írja e novellákról: "Tárgyas elbeszélések ezek a legutolsó és igen szép Szindbád-novellák is, de ki tagadná, hogy szigorubban, pontosabban szól bennük Krudy önmagáról, mint valaha? Önportré lirája ez tehát, póztalan állásban, egy kissé a zsáner felé hajló vonásokkal; tárgyas derű, melynek középpontjában az én áll, messzebből ráhulló fény köreiben."⁸²

Bizonyos tekintetben a tárgyas novellák körét bővítik a Gyomor-novellák is. Szindbád pontos leírását adja a rákleves elkészítési módjának, a gasztronómiai titkok birtokában beszél a tiszai és a dunai rákok közti különbségről /Májusi csodák/; az étkezés és étkezési szokások szociális rétegzettségéről /A kappanháj története, vagy a csacsihasu ember/; a tavaszi vetemények embert s gyomrot fiatalító hatásáról /Hónapos retek kalandjai/. Pásztor László a gyomor-novellákat vizsgálva írja: "Szindbád is, a hősszerelmes kalandor is az evés örömeiről

meditáló Krudy-hősök sorsára jutott."⁸³ Részben igaz általános megállapítása e novellatípusról a szindbádira is: "A Krudy-világkép a gyémornovellákban úgy variálódik tovább, hogy most az evés lesz az a bizonyos életmegnyilvánulás, amelyet felnagyít az író. Most a terített asztal bűvöletében áll minden, az éttermek világa nő totálissá."⁸⁴

De ezek a novellák is beletartoznak egy nagyobb kérdésközzé: mi az élet értelme a halál árnyékában, hogyan lehet elviselni a halált, mi enyhítheti a halál rettenetét? A válaszok korántsem ilyen retorikusak, mint a Kérdések. Hitelüket nem csupán életrajzi tények adják, hogy ezek a novellák valóban a halál közelében íródtak, hanem a válaszok árnyaltsága, sokrétősége.

Az első tény, amit Szindbád rögzít: az élet szép, fájdalmas itthagyni. Nem véletlen, hogy mintegy ellenpontozva az öregséget, a kései Szindbád-novellák tavasszal, májusban játszódnak. Szindbád is ott szeretne lenni a növendék kisasszonyok között, akik nekiindulnak az életnek: "Szindbád, eme feljegyzések készítője: azt hitte a lobogók felzöldülésekor, hogy neki ott van a helye, ahol a májusi lombok módjára lengő zászlók legközvetlenebbül legyezhetik arcát..." /Százesztendős emberek bucsuja, 495-496./, hisz az élet, aminek a lányok ne kívágnak, végtelen és határtalan, ezt jelzi a novella záróképének egyre táguló látószöge: "Éltek, lengtek, néznek és lengedeznek a lobogók, mint a mögöttük levő Szentlélek téri zárda leánykái, mikor szinte első utjukat tették a nagyvilágban, tavaszi bucsu napján, a százesztendős emberek bucsuján Óbudán. És aztán mentek, mendegéltek a gyönyörű zöld lobogók arrafelé,

amerre az ódon háztetők felett még ódonabb hegyek emelkedtek ki a messziségből, ugyanolyan ifju zöld színben, mint a tavaszi bucsujárás közelgő lobogói." /ua. 496./

Más novellákban az élet szépsége a derűvel egyezkedik. "De ez a derű - .../István napja 1931-ben, Győztől Kossuth!/- nem mindennapian tiszta égből hull alá: a halál bizonyosságából fakad és abból, hogy nincs már szükség a korábbi fikciókra, le kell mondani a multba visszarávedés sejtelmességének és az önmagán nevetésnek oly nagyszerű és oly nehézszívű művészetéről."⁸⁵

Az elmulással való szembenézés szüli a kései novellák egy másik jellegzetes típusát: a példázat-novellákat. Alapvető életörvényeket ábrázol, nem is próbálgat ködösíteni rajtuk, példázatai egyértelműek, egyszerűek - mondhatnánk primitívek - mint maguk a végső kérdések. Ebben a gondolkörben maguk a gyomor-novellák is példázatok: az erősebb elpusztítja a gyengébbet - mondja a rákok példájával /Májusi csodák/, az öreget, a multból ittragadtat, a hasznavehetlent el kell dobni, az új, az ifjuság mindig győz a régi, az öreg felett - sugallja a Hónapos retek kalandjai.

Az élet és a halál példázatszerű felfogása e kései novellákat az utolsó nagy Babits-versekkel rokonítja. Nem erőltetett a párhuzam, hisz e novellák mélyén is ott a babitsi fájdalom: "Ó, jaj, meg kell halni, meg kell halni!" /Ősz és tavasz között/. A Szindbád elmegy deszkát árulni című novellában az akácfa sorsával példázza az emberi életet, s nem is titkolt morális, tanító szándékát, s a novella végső dolgokkal való rokonságát erősíti fel a jézusi

példabeszédek, tanítások előbukkanó stiláris fordulata:

"- Azt mondjátok, hogy könnyebb volna a boglyát a koronájától lefelé szétrakosgatni, mint ahogy egy házat bontanak. - Én pedig azt felelem erre, hogy nincsen a világnak olyan cselédje, aki erre a teendőre vállalkoznék." /ua. 561./ Hiába minden erőfeszítés, ellenállás, az élet megtöri az embert:

"De amint az első fejszeccsapást, az első szakadást megkapta a favágó fejszójától, magától is rájön, hogy meddő minden ellenkezés. Amint először megismerkedett a fejszével, elveszti életerejét. Felaprózni már könnyű a balta súlytotta fadarabokat. Így vagyunk az emberekkel is..." /ua. 560./ Az egyre szűkülő élettel, a közeledő halállal mindenkinek szembe kell néznie: "Látja a gyalogutat a hóban, amely mindinkább közeledik felé. Még jóformán nem is élt, máris meg kell halnia. Azon a gyaloguton jön érte a halál..." /uo./ Szindbád felismeri és életelvként vallja a személyiség magáraulaltságát:

"Én az esti tüzelést sohasem biztam cselédre vagy bármely idegenre, mint ahogy okos ember maga önti poharába borát, maga vall szerelmet a kiválasztott hölgynek, nem pedig kérő útján." /ua.,563./ De ez a magáraulaltság nem arisztokratikus, ezoterikus, hanem a felelősség vállalását, annak átháríthatatlanságát jelzi. A tudatosan magáraulaltan élő ember élete állandó készülődés a halálra, az abszolút magányra, hisz minden embernek magának kell meghalnia, a halál rettenetével magának kell szembenéznie: "És ugyancsak magányosan hal meg, hogy senkinek alkalmatlanságot ne csináljon." Hiába az egész világ segítsége, amikor elkövetkezett a halál órája, nincs kedves szerető, nincs hű barát, magányosan kell lenni, még ha annyi gyerekem volna, mint ahány ujjam!" /uo./ A halál té-

nyét el nem odázhathja, de enyhitheti a fájdalmat és a rettetet, hogy az utat - erre való a példázat - már sokan megtették, elviselték, és sokan kísérték Szindbádöt is utján: "Akármilyen mélyre mehetsz vissza életedben bejárt uton, mindenütt találsz elmaradt ismerősöket, vámőröket, ott megállott halottakat és akácfákat, melyek hosszú-hosszu sorban kísérték el idáig az uton, amig idejutottál a magányos szobába." /ua. 564-565./

Enyhitheti a fájdalmat a sorstársak felvállalása, a szociális együttérzés a társadalom kivetettjeivel és megalázottjaival. Új vonás ez a Szindbád-novellákban. Így fedezi fel az öreg Szindbád a cigányokat, s leli fel bennük az összetartozás és egymásért élés érzését, ugyanakkor a nyitottságot és mások befogadásának készségét is: "És csodálatosképpen ebben az emberbozótban, amelyben úgy nyiltak a cigánylányok, mint a vadrózsák: mindig és mindig találódott egy üres szék /igaz, hogy néha a harmadik szomszédtól kellett kölcsönkérni/, akadt egy báránygerinc vagy egy sült galamb, zsirral bőségesen leöntött kappanpecsenye vagy egy darab lakodalmas torta és egy hely az asztalnál az ingujjra vetkőzött két após közelében." /Miért járják a rókatáncot?, 532./ De ugyanezt észleli az orfeum világában is. A balesetet szenvedett és ezért csak "majdnem" anyává lett Valeryt ápolja az egész cirkusz, még idegenből is érdeklődnek sorsa felől a társak, "És Carter ur, a késdobáló és lövészmeister két hölgyével, a kék szeművel és a fekete szeművel hármában egy angol bölcsődalt énekelték az emeleten, mielőtt az orfeumba mentek volna.

S kijelentették, hogy a bölcsődalt a majdnem anyává lett Valerynek ezentul is minden este eléneklik az emeleten, mielőtt a Téli kertben szokásos mutatványukra elindulnának. Ha sajgott is a fájdalomtól a lábtörött kötél tánccosnó bokája: erre minden bizonynal enyhültek szenvedései." /Kötéltáncosnók szeretni!, 506-507./ Együttérzéssel tekint az egykor hódító, most romajból élő, meg nem valósult álmait hajtogató Carmenra, akinek as sorsán keresztül példázza a férfi és a nő közti különbséget. /"Valamikor a babája voltam"/

A sorsazonosság felismerése és a szociális érzékenység jelentkezik e novellákban, oldva és enyhítve a szindbádi magányt és halálfélelmet a példa erejével, egy nagyobb látószögű perspektiva segítségével. Szindbád tudatosan vállalja az óbudai mikrovilágot, tagja akar lenni egy közösségnek, templomba és bucsukba jár, esküvőkön vesz részt. A hajós, aki egész életében az önkeresés lázas nyugtalanságában élt, a közösség vállalásán túl önmaga vállalásáig is eljut. Idáig elérni csak szenvedéseken, megpróbáltatásokon keresztül lehetséges: "Ő, mint a neve is mutatja, "vadevezős" volt egész életében, így senkinek a pártfogására nem számíthatott, mikor érzése szerint összetört bordákkal, kimerült tagokkal, a pokoli látományoktól elgyávult lélekkel, csak éppen egy paraszthajszálon függő szivvel, nehézkes testtel, mint egy kővel megrakott szekér a sivatagban, a hajótörésből megmentette puszta életét, és annak is örült, hogy még egy saru van a lábán." /A vadevezős megtérése, 497./ Az önvállalás készsége az önatadás gesztusában nyilvánul meg. Szindbád utazásai során mindvégig tartózkodott, óvakodott az önatadás-

tól, szerelmei ezért is voltak zsákutcák; most, élete végén éppen ebben a gesztusban képes önmaga fölé emelkedni. Vállalja a kis cigánypurdé keresztapaságát-önmagát, és "Levetette büszkeségét, a maga fehér, magavasalt ingét, és keresztfiának adományozta." /ua. 5ol./, képes már az önátadásra. A keresztelő és halálra készülődés diszletei között felvillanó mozdulat az élet átadását is jelzi, mint lehetséges egyetlen értelmét az életnek. "Boldog ember, akiről minden esetleges, járulékos lefoszlott, meseien boldog ember ez a Szindbád..." - írja e novella kapcsán Szauder József.⁸⁶ Ugy tűnik, az író megkegyelmezett hősének, ha vadevezősként, betegen, a halál küszöbén, de megtérhetett a már vállalható önmagához, kérdéseire választ kapott, szembenézhet már a halállal.

PURGATÓRIUM

1933-ban, élete talán utolsó műveként írta Krudy a Purgatóriumot. A Krudy-irodalom - talán Szauder Józsefen kívül - értetlenül állt a művel szemben, Bori Imre csak utal modernségére, de nem vizsgálja részletesen, Fábri Anna nem érzékeli jelentőségét.

A Purgatórium világa látszólag valóban különbözik minden eddigi Szindbád-történettől, oda vezet a hőst, ahonnan eddig megkímélte, az örület, a téboly világába, vagy még pontosabban: azt az utat is bemutatja, amelynek csak végeredményét és következtetéseit ismertük meg az utolsó novellákból.

Szindbádot az örültek házában találjuk, itt szerzett élményeit meséli el a kései novellákban megfigyelt szikár, tárgyias hangon: "Akkoriban nagyon beteg voltam, és egy elmeorvossal volt a legtöbb bajom, valamint a legyekkel - kezdte Szindbád, élettörténetének egyik részletét mesélgetve, meglehetősen szárazon, mint egy statisztikai jelentést: nyugodtan, fásultan és megcsendesedve, mint Szent Antal, akin a kísértések többé nem fognak." /Purgatórium, 733./

A mű szinte leltárszerű pontossággal és teljességgel adja vissza a 20. század emberének szorongató érzéseit. Az örültekháza mint modell alkalmas is ennek ábrázolására.

Amit Szindbád mindjárt az első fejezetben átél, az a kiszolgáltatottság, az egyedüllét megszűnte: "Az elmeorvos a lakóhelyét a szobám fölé helyezte, ahonnan különböző, mennyezetbe furt lyukakon át kihallgatta mondanivalómat, amelyeket magányos szobámban olyan hangosan recitáltam, hogy csaknem megrepedt a dobhártyám." /uo./, s ezzel együtt éli át az érzést feloldani akaró, de valójában csak elmélyítő, tudatosító pszichoanalízis csapdáját, zsákutcáját - szinte a József Attila-i tragédia egyik aspektusa beszélődik el itt prózában - : "Az elmeorvos - egy különben sem szimpatikus külsejű, a polgári arcvonásait hóhérképűvé maszkírozott elmeorvos - e falba furt lyukakon át hallgatta folyamatos igazmondásaimat, de főleg hazugságaimat. Mikor észrevettem tetszését hazugságaim fölött, természetesen állandóan hazudozni kezdtem, hogy ellenségeimet ilyenformán lefegyverezzem." /uo./

A kísértetek és démonok, amik esetlegesen és ritkán jelentkezve, de végigkísérték Szindbádot életén, most testet öltenek. Minden, ami emberhez méltatlan: a gonoszság és brutalitás, olcsó számítás és aljasság, testi és lelki rutság megjelenik Zöldné és Pista bácsi, az ápolók alakjában: "A diványon horkoló Pista bácsi /mindig a nagy lábujját mutatta/, valamint az ágy mellett rossz szaguan fekvő és fel-törekvő gyomorsavait hallható kortyokban nyelegető Öreg Zöldné társaságában" /ua. 749./ kell Szindbádnak eltöltenie napjait, a teljes fizikai kiszolgáltatottság érzetében: "Pista bácsi fenyegetően fel-felhorkantott diványáról, mint egy vadember zsákmányába jutott fehér emberre... Zöldné borzasz-

tó, csontos, szinte már a klinikai spirituszos üvegeket is megtapasztalt lábával az arcom felé rugott" /ua. 750./; törvényszéki tárgyalást tartanak felette, hajánál fogva huzzák végig a szanatóriumi szobán. /ua. 752./ Az elállatiasodott gonosznak kiszolgáltatott ember képe jelenik meg Szindbád és az ápolók viszonyában. Most válik Szindbád számára megélt élménnyé - korábban inkább csak előérzetként jelentkező - a világ atomizáltsága: "minden jelenség hirtelenül csap át az ellenkezőjébe, a jó a rosszba, a nagyszerű a kicsinyes-hétköznapiba, a rejtelmes a közönségesbe, a rettenetesen gonosz a kispolgárian számítóba, az inkvizitor a telekügynökbe." - írja Szauder József.⁸⁷

Szindbádnak át kell élnie az ellenségessé vált világ totális támadását. Elveszti uralmát a tárgyak felett, amik pedig a Fifi című novellában még beszélgetőpartnerek voltak, s a bennük realizálódott személyiség képét hordozták; Szindbád napjai mosta az őt körülvevő tárgyakkal való küzdelemben telnek el: "...valami ellenségeskedést vettem nyomban észre a szekrény részéről; ...tapasztaltam ellenségeskedést a tükörös, polituros tucatszekrény részéről; ...többször megpróbáltam ezt a birkózást a szekrényajtó és köztem." /ua. 787./ A világ természetességének, a dolgok helyénvalóságának rendje bomlik meg: macska ugrik az arcának, "freudista ösztönét" kiélő asszony kutyájának ugatása elől menekülne. A városi élet meghasonlott rendjét - ha időlegesen is - az állítja helyre, aki nem hajlandó tudomásul venni ezt, akiben a rendteremtés ősi - természetes, falusi - igénye él: "...a szana-

tórium környékéről az öreg bárónő foxterrierjébe alattomosan belerugott valamely kormos fűtő, aki ugyancsak nem rajongott az ilyen elkényeztetett ebekért, mert maga is faluról származott, ahol a kutyák ok nélkül, pláne vénasszony intézkedésére nem ugatnak, hanem inkább lehúzzák a sántikáló vén boszorkányokat." /ua. 777./ Karvalyi ur történetét hallgatva éppen a mesélő egyoldalú őszintesége, "szemérmetlen" önsajnálata válik visszataszítóvá, idegesítővé Szindbád előtt; s érzi merényletnek, a másik ember életébe való erőszakos beavatás merényletének a kitárulkozást. A tárgyak, az állatok, a megbomlott természetesség elmét támadó víziója mellett Szindbádnak szembe kell nézni a társadalmi méretű fenyegetettséggel, erőszakkal. A sztrájkot szétverő lovascsendőrök támadásával néz szembe, s menekülne előlük: "Képzeletben láttam kifeszített kardjaikat, csillogó rézsisakjaikat, rettentő véres sarkantyújukat, hallottam harci kiáltásukat, éreztem lovaik forró leheletét, mellemen acélpatáikat, lobogó sörényüket. No, most mindjárt meghalok, amint az első lovasrendőr beugrat az ajtón, és széttaposza fejemet. A párna alá menekültem, de odáig is elhallatszott a vad rohamozás, amely lassan távolodott."

/ua. 784./

Az értelmét vesztett világból, "a pokrócok közé préselt kábitószerekkel elaltatott, a kimondhatatlan testi és lelki gyötrelmekből" /ua. 737./ a halálba menekülne. "A halál tehát újra kívánatos lesz Szindbád előtt, de már nem a régi, kissé szenvedő, szinpadias módon, nem az újfajta, spirituális kalandok vonzása miatt, hanem mert már nem tud élni, s főképpen nem tud élni a halál előtti szenvedések gondolatával."⁸⁸

- állapítja meg Fábri Anna. A 10-es évek Szindbádja menekülhetett a szerelembe, felidézhetette emlékeit, s bár törekvése, hogy bekerüljön az életbe, nem sikerült, paradox módon éppen kívülrekedtsége védte meg a külvilágtól, lett sebezhetetlen, vagy legalábbis kevés sebet kapott; a 20-as évek hőse már védekezik, egy groteszk világot épít maga köré, de ezzel csak elhalasztja a világgal való szembenézést, némileg megkerüli a problémát, próbálja kijátszani a világot. A Purgatóriumban dől le végérvényesen a válaszfal Szindbád és a világ, de Szindbád és önmaga, az általa alakított szerepek között is. A világ érvényt szerez Szindbáddal szemben, de a kép, ami Szindbád elé tárul, a megbomlott agyvelő vízióinak realizálódása, s "egy zürzavaros világból, az ördögösök ordításaitól, a tébolyodott pénz- és embervérszomjasok közül" /ua. 738./ a halálba vágyik. A halál szabadíthatja meg az embert az értéktelenné vált gesztusoktól, szerepektől, a lényegre rátapadt esetlegességektől: "Egyszerre megszabadulunk a földi élet összes kellékeitől, a köszönetésektől, a hazug szavaktól, az udvariaskodásoktól és a házalók jókívánságaitól. Senki se mondja, hogy szerencsés utat kívánok, mint a pályaudvaron lebzselő bajuszekfeárusok szokták, senki sem lobogtatja a zsebkendőt, hogy az utazónak kimarjul a csigolyája a visszaköszönetésekben, senki sem tartja a markát, hogy még utoljára egyetlen pengőjét elcsalja az utazónak..." /uo./ Nem csupán és nem elsősorban a szenvedések elől menekül Szindbád, fontosabb a menekülés iránya: a fölleldhatatlannak érzett zürzavarban a halál az, "aki végeredményesen rendet fog teremteni." /ua. 737./

A menekülés más lehetőségei is izgatják Szindbádot; a multjától kérne segítséget, mint életében már annyiszor, hogy kimenekülhessen ebből a világból. Emlékeinek végtelen tárházából csak két alakban bizik. János néni az egyik, a korai Szindbád-novellák Majmunka-féle nőtipusa, aki mindent halálosan komolyan vett az életben: "János néni mindent komolyan tett az életben. Ha csak ebédrel kínált, azt is olyan komolyan tette, mintha attól az egyetlen ebédétől függött volna létem vagy nemlétem... Ha pedig bucsuzásnál azt mondta: isten velem - ezt talán a leghalálosabb komolysággal tette, hogy majd velem lesz az isten utjaimban." /ua. 765-766./ A másik alak Retyezáti - az előzővel éppen ellentétes életfelfogás képviselője -, aki megalázottságában, szegénységében is az élet apró örömeit kereste, mindennek tudott örülni, amit az élet adott neki. "De ugyanigy tudott örülni téli hajnalon egy cseppnyi tűzparáznak, amely kipiroslott vaskályhájából, egy darab barna kenyérnek, amelyet szalonnával és vereshagymával és saját bicskájával ugy fogyasztott el, hogy a királyok se különben." /ua. 767./ Sikertelenek Szindbádnak ezek a kitörési kísérletei, mert felidézhetik Szindbádban az emlékeket, de Szindbád kapcsolata a multtal valahol már megszakadt, Szindbádnak egyedül kell végigjárnia a purgatórium utjait.

Szindbádnak fel kell tennie magának a kérdést; miért e kiszolgáltatottság, miért a szenvedés, miért kell bűnhődnie most? - Az egész művön végigvonuló motívum a bűnös büntelenség érzete. József Attila költészetében fejeződik ki a maga végleges tragikumával az érzet:

Zord bűnös vagyok, azt hiszem,
de jól érzem magam,
Csak az zavar e semmiben,
mért nincs bűnöm, ha van.

/A bűn/

A megbomlott személyiség mult- és oknyomozó szenvedélye fejeződik ki Szindbád önmarcangolásában: "Mégiscsak az a sejtelmem, hogy csinálhattam valamit azokban a napokban, amelyeknek történetére nem tudok visszaemlékezni, amely napok oly titokzatos homályba vesznek emlékezetemben, hogy bennük minden megtörténhetett - még egy gyilkosság is, amelyet valaki ellen elkövettem... Valamit tettem, ami törvénybe ütközik, mert különben még nem volna kurázsijuk velem szemben ilyen eljárást tanusítani, mint egy fegyencsel, aki hatalmukban van. Valami szörnyűséget követtem el, amely miatt a rendőrség keres..." /ua. 746./ Jajgatva kiált fel az éjszakában: "- Ki a fenét öltem meg, hogy ennyit kell szenvedni?" /ua. 747./ Állandóan meg kell küzdenie borzalmas vízióival: "Szinte miséztem mindennap a borzalmas gondolatokkal, az elképzelt bűnökkel, amelyeket elkövettem, kínlódó lelkiismeretemmel, amely visszatükrözte az elképzelt bűnöknek hatását, a furdálásokat, álmatlanságokat, fetrengéseket. Nem, nem lehetett elhinni józan ésszel, hogy valami nagy bünt ne követtem volna el, amelyért most szenvedek." /ua. 770./

Szindbád számára két személy közvetíti a szabadulás útját: a veres doktor, aki pontosan tudja "az életnek és halálnak titkait" /ua. 742./; "alakja Babits Belácsolásának "okos

felnőttjét" idézi; és T. káplán ur. Szindbád felfigyel a kettejük közötti lényegi azonosságra: "Nem mertem nyomban hinni a szemeknek, mert a fény, amely a lélekdoktor szeméből véletlenül rám sugárzott, egy másik, most már ritkábban látott szempár fényével volt egyenlő. Mégpedig a veres doktoréval, testi orvosoméval..." /ua. 797./ A veres doktor tudatosítja Szindbáddal a szenvedés elkerülhetetlenségét, ok-ekoza-ti lélekbuvárkodás, önmarcangolás helyett a ténnyel való szembenézés és annak elviselése szükségességét: "Még egy darab utat kell megtennie egészen magányosan. Nem ruházhatja át szenvedéseit senkire, mint ahogy titkon szeretné. Senki se lesz bolond maga helyett meghalni vagy szenvedni, az ilyesmi az emberek egyéni teendője." /ua. 746./ T. káplán ur nem oldozza fel Szindbádot, nem adja meg Szindbádnak az önbecsapás és önmegnyugtató lehetőségét. Amit mindketten tesznek: megfosztják Szindbádot utolsó illuziójától, az egyedi halál és szenvedés mítoszától. Megfosztják a halált "levendulaillatától", helyébe a halált mint élettényt teszik: "- A haláltól nem kell félni, minden bizonnyal én is meghalok - mondta egyszerűen a veres, és szeme úgy ragyogott, mint a legtavaszi-sabb égboltozat, a legreményteljesebb tavasz, amely valaha a földön járt." /ua. 745./ Szindbádnak, aki egyedi élményként fogta föl és élte át betegségét, s ezzel együtt a kiszolgáltatottságot, a világ totális ellenségességét, a megbomlott rendet és harmóniát, tudomásul kell vennie, mindenkit fenyegető érzéssel volt, van dolga. A gyógyulás utja ez a felismerés. Ettől kezdve Szindbád nem lázad, nem harcol még vízió-

iban sem a világgal, a megbékélés pillanatától az ápolók sem bántalmazzák; cserébe a világtól megkapja, hogy "valami emberformájú ember" maradhat, "tört remények, nem sikerült kalandok, a nagy bukás után ismét közéjük /emberek közé - O. Sz./ kell keveredni." /ua. 808./ Elzavarja maga mellől Lakicsot, aki újra a svindlerezésre próbálja rávenni; a purgatóriumból szabadult Szindbád már óvatos, számot vetett a világgal. Tisztában van vele, bármikor újra visszakerülhet, ő is, társai is, mindenki - ezt kapja utravalóul veres doktortól:

"- Még látjuk egymást az életben, mert valószínűleg lesz még beteg... mint magam is szoktam néha, s ilyenkor háziorvosomat felkeresem. Csak jöjjön nyugodtan hozzám." /ua. 814./ S Szindbád, aki százhat nőt szeretett, s százhat nő visszonszerette, már Pista bácsival, ápolójával randevuzik a ligetben. Ha ki is lépett Szindbád a purgatórium kapuján, élni már annak élmenyével kell tovább.

Jegyzetek:

- 1./ BARTA András: Egy határtalan életmű határai. Jegyzetek a Krudy-kiadásokról. Valóság, 1968. 90-96.
- 2./ KELEMEN László: Krudy Gyula. Szeged, 1938. 7.
- 3./ HATVANY Lajos: Krudy Gyula új könyve. In: Hatvany Lajos: Irodalmi tanulmányok. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1960. II. köt., 86.
- 4./ SÓTÉR István: Pályakép Krudyról. In: Sótér István: Tisztuló tükrök. Gondolat Kiadó, Budapest, 1966. 165.
- 5./ CZINE Mihály: Krudy Gyula. In: A magyar irodalom története. V. köt., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 370-371.
- 6./ HAJDU RÁPIS Gábor: A rosszul olvasott Krudy Gyula. Élet és irodalom, 1973. 3. szám, 3.
- 7./ ld. KÁRPÁTI Aurél: Krudy Gyula. In: Kárpáti Aurél: Kultúra haláltáncával. Budapest, 1947. 96.; SCHÖPFLIN Aladár: Krudy Gyula. In: Schöpflin Aladár: Válogatott tanulmányok. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1967. 422.
- 8./ VARGHA Kálmán: Krudy-problémák. In: Vargha Kálmán: Álom, szecesszió, valóság. Magvető Kiadó, Budapest, 1973. 118.
- 9./ KATONA Béla: Krudy Gyula pályakezdése. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. Irodalomtörténeti Füzetek, 75.
- 10./ KATONA Béla: Az élő Krudy. Alföld, 1973. 10. szám, 6-7.
- 11./ SZABÓ Ede: Krudy félmultja és jövője. Irodalomtörténeti Közlemények, 1972. 638.
- 12./ NÉMETH G. Béla: Az eszmélkedő kései Mikszáth. Új Írás, 1981. 1. szám, 84.
- 13./ PÓR Péter: Az irodalmi szecesszió fogalmáról. Valóság, 1969. 8. szám, 80.
- 14./ NÉMETH G. Béla: Az egyensúly elvesztése. Magvető Kiadó, Budapest, 1978. 10.
- 15./ uo.
- 16./ SCHOPENHAUER, Arthur: Parerga és paralipomena. Világirodalom, Budapest, 1924. 2. köt., 219-220.
- 17./ KAFFKA Margit: Színek és évek. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1955. 32.
- 18./ BABITS Mihály: A gólyakalifa. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1968. 99.
- 19./ ADY Endre: Margita élni akar. Amicus kiadás, Budapest, 1921.

- 20./ Nietzsche ironikusan szemléli az önmaguktól menekülőket, az énen kívül feloldást keresőket. NIETZSCHE, Friedrich: Válogatott írásai. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972. 14o.
- 21./ Éjfél. Magyar írók misztikus novellái. Gyoma, 1917. Kosztolányi Dezső előszavával. 7.
- 22./ KEMÉNY Gábor: Alakmások és Ünarcképek Krudy prózájában. Filológiai Közlöny, 1975. 439.
- 23./ BORI Imre: Krudy Gyula "nagy évtizede". In: Bori Imre: Fridolin és testvérei. Forum, Ujvidék, 1976. 7o-71.
- 24./ ADY Endre: i.m.
- 25./ BORI Imre: i.m. 71.
- 26./ KOSZTOLÁNYI Dezső: A szegény kisgyermek panaszai. In: Kosztolányi Dezső Összegyűjtött versei. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1971.
- 27./ KELEMEN László: i.m. 46.
- 28./ Az általunk használt kiadás: KRUDY Gyula: Szindbád. Szerk. KOZOCSA Sándor. Magyar Helikon, Budapest, 1975. Krudy Gyula Szindbád-novelláiból idézett részek helyét a következőképp adjuk meg a főszövegben: aláhúzással kiemelt cím és e kiadásra utaló oldalszám.
- 29./ A szerep fogalmát Kulcsár Kálmán és Németh G. Béla értelmezése szerint használjuk. KULCSÁR Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 538. és NÉMETH G. Béla: Az önmegszólító verstipusról. In: Németh G. Béla: MI és személyiség. Magvető Kiadó, Budapest, 197o. 627-628.
- 30./ FÉJA Géza: Krudy, a lángelme. In: Péja Géza: Lázadó alkotmány. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 197o. 45.
- 31./ HUIZINGA, Johan: Homo ludens. Kisérlet a kultúra játékelemeinek meghatározására. Ford. MÁTHÉ Klára. Atheneum, Budapest, 1941. 22.
- 32./ u.o. 18.
- 33./ u.o. 2o.
- 34./ u.o.
- 35./ BABITS Mihály: Odysseus és a szirének. In: Babits Mihály: Művei. Novellák. Szépirodalmi-Európa Kiadó, Budapest, 1964. 87.
- 36./ KIRÁLY István: Ady Endre. Magvető, Budapest, I. köt., 228-229.
- 37./ PÓK Lajos: Szecesszió. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. 66.
- 38./ KAFFKA Margit: i.m. 3o. Az elvagyódás motivumát lásd még: BABITS Mihály: Messze, messze...; TÓTH Árpád: Richárd, Reggel, Rimes, furcsa játék, Egy leány szobájában; JUHÁSZ Gyula: Nosztalgia, Képzelt utazások, Uj délibáb, Alleluja, Primitiva.

- 39./ HALÁSZ Gábor: Vázlat a szecesszióról. In: Halász Gábor: Válogatott írásai. Magvető Kiadó, Budapest, 1970. 95.
- 40./ KIRÁLY István: i.m. II. köt., 271.
- 41./ KAFFKA Margit: i.m. 128.
- 42./ BERGSON, Henry: A nevetés. Ford. DIENES Valéria. Révai Kiadó, 1913. 22.
- 43./ BORI Imre: i.m. 46.
- 44./ v.ö. VEZÉR Erzsébet: Ady Endre. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. 374.
- 45./ BABITS Mihály: Odysseus és a szirének. 95.
- 46./ RÓNAY György: Krudy Gyula: A hidon. Literatura, 1974. 1. szám, 124.
- 47./ A tengerjáró Szindbád első meséje, vagyis az első utazás. In: Az ezeregyéjszaka meséi. Ford. HONTI Rezső. Európa Kiadó, Budapest, 1961. 438.
- 48./ RÓNAY György: i.m. 124.
- 49./ KAFFKA Margit: i.m. 15.
- 50./ PÁBRI Anna: Ciprus és jegenye. Sors, kaland és szerep Krudy Gyula műveiben. Magvető Kiadó, Budapest, 1978. 58.
- 51./ SZAUDER József: Szindbád születése. In: Szauder József: A romantika utján. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1961. 377.
- 52./ VARGHA Kálmán: i.m. 103.
- 53./ KATONA Béla: Vázlat a pályaképhez. In: A száz éves Krudy. TIT kiadványa, Budapest, 1978. 18.
- 54./ PÁSZTOR Bertalan: Miért szép Krudy Gyula "A hidon" című novellája? Életünk, 1974. 3. szám, 265.
- 55./ MÁTRAI László: Krudy realizmusa. Magyarok, 1948. 1. szám, 24.
- 56./ PÁBRI Anna: i.m. 68.
- 57./ KAFFKA Margit: i.m. 27.
- 58./ PÜST Milán: Aladdin atyja sirjánál. Nyugat, 1911. jan.1. 46.
- 59./ Érinti Ady és Krudy halál-motivumának rokonságát George F. Cushing: "Mindkettőjüknél fontos szerepe van az életnek, halálnak, feltámadásnak; s mindketten rendkívül egyéni módon kezelik a témákat. Ady harcol a halállal, s egyúttal azt hirdeti, hogy az életet a maga teljességével kell élni; Krudynál Rezeda és Szindbád, nem is említve A vörös postakocsit Alvinczját, vagy öngyilkosságot kísérel meg, vagy meg is hal - hogy aztán feltámadjon." CUSHING, George F.: Ady és Krudy. Életünk, 1980. 1. szám, 81.
- 60./ HUSZÁRIK Zoltán: Szindbád kalandja. Filmkultura, 1971. 1. szám, 25.

- 61./ TAMÁS Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig. Irodalomtörténeti Füzetek, 43. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 98.
- 62./ ld. még JUHÁSZ Gyula: Nietzsche, Uj Faeton, Vigilia, Öreg költőnek, Magamhoz.
- 63./ KAFFKA Margit: i.m. 72.
- 64./ BORI Imre: i.m. 84.
- 65./ SZEGEDY-MASZÁK Mihály szerint a szinekdoché a rész és egész problémáját veti fel. v.ö. A narrativika időszerű kérdései. Studia Poetica 1. Ed. Zoltán KANYÓ. Szeged, 1980.
- 66./ v.ö. BALÁZS Béla: A hasonlat metafizikája. Nyugat, 1919. 404-414.
- 67./ MEZEI József: A magyar regény. Magvető Kiadó, Budapest, 1973. 541.
- 68./ A verset idézi Bori Imre is, némileg másként értelmezve. BORI Imre: i.m. 89.
- 69./ BABITS Mihály: Szagokról, illatokról. In: Babits Mihály: Esszék, tanulmányok. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1978. I. kötet., 51.
- 70./ KOSZTOLÁNYI Dezső: Krudy Gyula. In: Kosztolányi Dezső: Egy ég alatt. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1977. 249.
- 71./ BORI Imre: Krudy Gyula - 1978. Korunk, 1978. 931-932.
- 72./ FEJÉR Ádám: Tul a szecesszió. In: A novellaelemzés új módszerei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 56.
- 73./ u.o.
- 74./ A groteszk terminust Borisz EICHENBAUM értelmezésében használjuk. EICHENBAUM, Borisz: Hogyan készült Gogol köpönyege? In: Eichenbaum, Borisz: Irodalmi elemzés. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974.
- 75./ u.o. 74.
- 76./ u.o.
- 77./ FÁBRI Anna: i.m. 95.
- 78./ KOSZTOLÁNYI Dezső: Esti Kornél. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1966. 21.
- 79./ ld. KOSZTOLÁNYI Dezső: Ötven felé, Hajnali részegség.
- 80./ FÁBRI Anna: i.m. 97.
- 81./ u.o.
- 82./ SZAUDER József: Szindbád megtérésétől a Purgatórium-ig. In: Krudy Gyula: Utolsó szivar az Arabs Szürkénéhez. Utószó. Magvető Kiadó, Budapest, 1965. 557.

- 83./ PÁSZTOR László: Inyenckedés keserű mellékizekkel. Uj
Symposion, 1977. 143. szám, 131.
- 84./ u.o.
- 85./ SZAUDER József: Szindbád megtérésétől a Purgatórium-ig.
555.
- 86./ u.o. 558.
- 87./ SZAUDER József: Szindbád Purgatóriuma. In: Szauder József:
A romantika utján. 436.
- 88./ FÁBRI Anna: i.m. 105.